

บทที่ 5

คัมภีร์สัมพันธจินตาแปล

ขออนบ้น้อมพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ

[108]

[คันถารัมภกถา: บทเริ่มต้นคัมภีร์]

ข้าพเจ้า [พระสังฆรักขิตมหาสามิเถระ] น้อมนมัสการพระชินเจ้า
ผู้ทรงเข้าถึงฝั่งมหาสมุทรอันเข้าถึงได้ยาก กล่าวคือนิรุกติศาสตร์ทั้งมวล
แล้วจักรงานาคัมภีร์สัมพันธจินตา ให้สำเร็จเรียบร้อยเป็นอันดี ฯ

ความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ของคำกริยากับการกทั้งหลาย
นักปราชญ์ท่านสมมติเรียกว่า วากยสัมพันธ์¹ เพราะฉะนั้น แนวคิดอัน
เกี่ยวกับเรื่องวากยสัมพันธ์นั้น ก็เรียกได้ว่า "สัมพันธจินตา" มีวิภคติ
ประเภทอนุตตะ² เป็นต้น ฯ

ในคำประพันธ์ข้างต้นนี้ คำว่า อาทิ "[มีวิภคติประเภทอนุตตะ] เป็นต้น" ข้าพเจ้า
หมายรวมไปถึง วิภคติประเภททุตตะด้วย ฯ

¹สัมพันธ ในคัมภีร์สัมพันธจินตามีความหมาย 2 นัย บางแห่งหมายถึง วากยสัมพันธ์ที่ใช้
ในไวยากรณ์ไทย บางแห่งหมายถึง สามีสัมพันธะ หรือฉัญฐวิภคติ หรือ Genitive Case ใน
วิทยานิพนธ์นี้ ถ้าท่านผู้รจนาหมายถึง วากยสัมพันธ์โดยเฉพาะ ผู้แปลจะแปลว่า วากยสัมพันธ์โดยตรง

²คำว่า อนุตตะ ได้แก่ ทุติยาวิภคติ ถึง สัตตมีวิภคติ (Oblique Cases) และคำว่า
ทุตตะ ได้แก่ ปฐมาวิภคติ (Nominative Case) เท่านั้น

ส่วนสัมพันธะ หมายรวมอยู่ในคำว่า วากยสัมพันธ์ ตามปรกติ ฯ ฉะนั้น ในคัมภีร์นี้
ข้าพเจ้าจะกล่าวถึง 1. กริยา 2. การก 3. สัมพันธะ 4. วิภัติประเภทอนัตตะ
และ 5. วิภัติประเภทวตตะ ตามลำดับ ฯ

[108]

[1. กริยา]

ปราศรัยย่อมนั้นว่า กริยา คือ ความหมายของคำที่ไม่มีตัวตน ดำรงอยู่
ในตัวผู้กระทำ [กัตตุภูริ] หรือผู้ถูกกระทำ [กัมมภูริ] สำเร็จลงได้
ด้วยการกต่าง ๆ ส่วนคำกริยา ย่อมเป็นตัวแสดงถึงกริยาทำนอง-
เดียวกันนี้ ฯ

โดยนัยนี้ คำอื่น ๆ เช่นคำว่า ชาติ ก็บ่งบอกถึง ชาติกำเนิด เป็นต้น ดังจะได้กล่าวต่อ
ไป ส่วนความหมายกริยาที่เป็นกัตตุภูริ และกัมมภูริ หมายความว่า ปราบภูกอยู่ ร่วมอยู่ ในตัว
กัตตา [ผู้กระทำ] และตัวกัมมะ [สิ่งที่ถูกกระทำ] เหล่านี้ ฯ ความหมายกริยาที่ปรากฏอยู่ใน
ตัวกัตตา ตัวอย่างเช่น ตัวกัตตาเป็นบุคคลชื่อ เทวทัตต์ ทำอาการไป หรือมา เป็นต้น ก็ได้ ความ
หมายกริยาที่ปรากฏอยู่ในตัวกัตตา ก็คือลักษณะที่มีการยกเท้าขึ้น ลดเท้าลง เป็นต้น³ ส่วนความ
หมายกริยาที่ปรากฏอยู่ในตัวกัมมะ ทั้งตัวอย่างเช่น ตัวกัมมะเป็นข้าวสุก ความหมายกริยาที่ปรากฏ
อยู่ในตัวกัมมะ ก็คือ ความอ่อนนุ่ม เป็นต้น⁴ กลุ่มการกก็ย่อมมีขึ้นตามสภาพที่เป็นไปได้[ของแต่ละ
ประโยค]

³ตัวอย่างของคำอธิบายนี้ ได้แก่ประโยคที่ว่า เทวทัตโต คจฺจติ "เทวทัตต์ ย่อมเดินไป"
กริยาว่า ไป เป็นความหมายประเภทกัตตุภูริ (สมุทฺทจฺจนฺตา สฎฺฐิกา 2510: 4)

⁴ประโยคตัวอย่างคือ โอนฺนิ ปจติ "[บุคคล] หุง ข้าวสุก" กริยาว่า หุง เป็นความ
หมายประเภทกัมมภูริ (สมุทฺทจฺจนฺตา สฎฺฐิกา 2510: 4)

[109]

[2. การก]

ความหมายของคำใดก็ตาม เป็นเหตุของกริยา ความหมายของคำนั้น
 ปราศรัยทั้งหลายเรียกว่า เป็นการก แบ่งเป็น 5 อย่างคือ กริยา ซาคี
 คุณะ ทัพพะ และนามะ⁵ ฯ

ทั้ง 5 อย่างนั้น กริยามีลักษณะดังที่กล่าวมาแล้ว ส่วนที่เหลื่อมืออธิบาย ดังนี้

ซาคี มีความหมายตามธรรมคาสามัญ คือ[ที่มีมาแต่กำเนิด] คุณะ⁶
 มีอยู่ในตัวทัพพะ และย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปได้ต่าง ๆ ทัพพะ⁷ คือ
 คำใด ๆ ที่นำมาแยกให้เห็นความแตกต่าง[จากคำอื่น]ได้ นามะ คือ
 คำที่เป็นชื่อ แต่นามะนี้ โดยเหตุที่เป็นชื่อเฉพาะ ท่านจึงแยกไว้ต่างหาก
 จากความหมายของทัพพะ ฯ

คำว่า วิเสสส์ ในคำประพันธ์ข้างบนนี้ อธิบายได้ดังนี้ วิเสสณะ คือ คำที่เป็นเครื่องมือ
 ชี้ให้เห็นความแตกต่างของคำหนึ่งจากอีกคำหนึ่ง [ในลักษณะเป็นคำขยาย] ฯ ส่วนคำว่า วิเสสสะ
 ก็คือ คำที่ถูกขยาย หรือถูกชี้ให้เห็นความแตกต่างจากคำอื่น โดยใช้คำวิเสสณะ ซึ่งมีลักษณะตามที่กล่าว
 แล้วข้างต้น เป็นตัวชี้ความแตกต่าง ฯ

⁵คำทั้ง 5 นี้ โดยทั่วไปท่านเรียกว่าเป็น "นามตุล" "ความหมายของค่านาม" แต่ในที่นี้
 ท่านเรียกว่า เป็นการก เพราะท่านถือว่าคำเหล่านี้รวมทั้งคำทุกคำซึ่งเป็นไปตามลักษณะ 5 ประการ
 เหล่านี้ ต้องนำไปใช้ตามการกต่าง ๆ จึงถือว่ากลุ่มคำเหล่านี้เป็นการกด้วย

⁶คุณะ ในที่นี้ท่านหมายถึง คำคุณศัพท์ หรือที่ท่านเรียกในคำอธิบายถัดมาว่า คำวิเสสณะ
 (Differencer, Distinguisher, Attribute, Adjective, Adverb, Apposition,
 Predicate).

⁷ทัพพะ ในที่นี้หมายถึง ค่านามที่เป็นตัวหลักให้คำคุณศัพท์ขยาย (Substantive) คำ
 อธิบายถัดมาท่านเรียกว่า วิเสสสะ (Differenced or Distinguished) แต่ความหมายของ
 ทัพพะ หมายถึง วัตถุสิ่งของ หรือสิ่งที่มีตัว มีตน มองเห็นได้ (Substance) ทั่วไปด้วย

ถ้าหากว่าคำทั้งสองนั้นเกี่ยวข้องกัน[โดยทางวากยสัมพันธ์] ก็จะได้
 ว่าคำใดเป็นวิเศษณะ คำใดเป็นวิเศษสยะ ได้แน่นอน ๆ เนื้อความของ
 คำซึ่งเป็นนิสสยะ⁸ [คือ คำนามที่เป็นหลักให้คำอื่นมาขยาย] แบ่งออก
 ได้ตามการก มีกริยา เป็นต้น ตามความเหมาะสม อีกอย่างหนึ่ง การก
 มีกริยา เป็นต้น เหล่านี้ ก็แบ่งตามการกทั้ง 5 มีกริยา เป็นต้นเช่นกัน
 ซึ่งถือเป็นตัวนิสสยะของตนเอง ๆ

ตัวอย่างเช่น คำนามหลัก [นิสสยะ] ถูกขยาย หรือแบ่ง ตามกริยาว่า ไป เช่นกล่าวว่า
 โค คนตา "ว้าว ตัวที่ไป" ดังนี้ จัดว่ามีกริยาเป็นตัวขยาย เมื่อแบ่งตามชาติโดยกล่าวว่า โค
 "ว้าว" ดังนี้ จัดว่าชาติเป็นตัวขยาย เมื่อแบ่งตามคุณะ โดยกล่าวว่า ฮวลโล [โค] "[ว้าว] สีขาว"
 จัดว่าคุณะเป็นตัวขยาย เมื่อแบ่งตามทัฬหะ คือ เขาว่า โดยกล่าวว่า วิสาณี [โค] "[ว้าว] ตัว
 ที่มีเขา" จัดว่าทัฬหะ [วัตถุ] เป็นตัวขยาย เมื่อแบ่งตามนามะ โดยกล่าวว่า เทวตฺตฺโต [โค]
 "[ว้าว] ชื่อเทวตฺตฺ" จัดว่านามะเป็นตัวขยาย คำว่า "เป็นต้น" ในคำว่า กริยาที่หิ "มีกริยา
 เป็นต้น" เป็นอันหมายรวมมาถึงชื่อกล่าวคือนามะด้วยแล้ว ทุกตัวอย่างที่ยกมานั้น ตัวว้าวเป็นตัวที่
 ถูกขยาย จึงจัดเป็นทัฬหะ [คำนาม] ๆ ส่วนการที่เนื้อความของการกมีกริยาเป็นต้น แบ่งออกตาม
 เนื้อความของการกทั้ง 5 มีกริยาเป็นต้นด้วยกัน ตามความเหมาะสม มีอธิบายดังนี้ เมื่อใดกริยา
 ว่าไป แบ่งตามชาติของการไป โดยกล่าวว่า เทวตฺตฺสฺส คมนิ "การไป ของเทวตฺตฺ" เมื่อนั้น
 ชาติ [คือ เทวตฺตฺ] เป็นตัวขยาย กริยา [คือ การไป] เป็นตัวถูกขยาย และถือเป็นทัฬหะ [คำ
 นาม] ด้วย แต่ถ้าเมื่อใดคุณะแบ่งตามชาติ โดยกล่าวว่า ปฏฺสฺส ฮวลโล คฺโค "คุณลักษณะ สีขาว
 ของผ้า" เมื่อนั้น ชาติ [คือผ้า] เป็นตัวขยาย คุณะ เป็นตัวถูกขยาย และจัดเป็นทัฬหะ[คำนาม]
 ไปด้วย ดังนี้ เป็นต้น ๆ ความหมายของการกมีกริยาเป็นต้น จึงเป็นวิเศษณะและวิเศษสยะได้โดยไม่
 จำกั แต่โดยที่เป็นตัวถูกขยายตามลักษณะที่เป็นนิสสยะนี้เอง คำซึ่งจะเป็นตัวอย่างต่อไปนี้ จึงอยู่ใน
 ภาวะเป็นทัฬหะ [คำนาม] ได้ด้วยตามควร ได้แก่ คาวสฺส คมนิ "การไป ของว้าว" [กริยา]
 คาวสฺส ชาติ "กำเนิด ของว้าว" [ชาติ] คาวสฺส ฮวลโล คฺโค "คุณลักษณะ สีขาว ของว้าว"

⁸ คำนี้เป็นวิธีเรียกอีกอย่างหนึ่งของท่านผู้รจนาคือ เรียกคำขยายว่าเป็น นิสสิตะ เรียก
 คำที่ถูกขยายให้มีความหมายพิเศษขึ้นว่า นิสสยะ

[คุณะ] คาวสุส สิ่งศักดิ์ "เขา ของว้าว" [ทัฬหะ] คาวสุส นาม "ชื่อ ของว้าว" [นามะ] เป็นต้น จากตัวอย่างทั้งหมดจะเห็นว่า ความหมายในตัวเอง [คือ กริยาที่ไป, กำเนิด, คุณลักษณะ, เขา และชื่อ] นั้นแหละเป็นตัวแบ่งให้อย่างเหมาะสม ฯ

เมื่อกล่าวลอย ๆ ว่า "โค" ก็ยังไม่รู้ว่าหมายถึงคำพูด เพราะคำว่า "โค" มีความหมายหลายประการ แต่พอกล่าวควบว่า "โควจา" "วจา คือ คำพูด" จึงรู้ได้ว่า โค หมายถึง คำพูด ฉะนั้น คำปริยาย [ไวพจน์] จึงเป็นตัวแบ่ง⁹ [เภทะ] ด้วย ฯ

คำใดได้ความเด่นชัด คือ ได้ความหมายขึ้นมาด้วยคำ[อีกคำหนึ่ง]นี้ ดังนั้นคำนี้จึงเรียกว่าคำปริยาย ได้แก่ คำที่มีเนื้อความไม่แตกต่างกัน [คำปริยาย จึงหมายถึง คำไวพจน์] ฯ

ลิงค์ วณะ [สงฺขยา] วิภคฺติ อย่างใดปรากฏอยู่ในตัววิเสสสะ ใน ตัววิเสสสะ ก็ต้องทำให้เป็นลิงค์ วณะ วิภคฺติ อย่างนั้น โดยมาก เพราะ ต้องทำให้มีรูปเท่ากัน ฯ

ตัวอย่างเช่น นิลมบุปล "ดอกอุบล เขียว" เป็นต้น ฯ ในข้อความนี้ตัวนิสสยะ ถูกขยายด้วยคุณะคือ สีเขียว โดยใช้รูปว่า "นिल" จะเห็นว่าท่านทำให้มีรูปเท่ากันกับ อุบล นั้นเอง ฯ

ความจริง การที่จะทำคำต่าง ๆ ให้มีรูปเท่ากัน ก็เป็นไปได้ตามโอกาสของตัวมันเอง ฯ ทำให้ไม่ซ้ำพเจ้าจึงกล่าวว่า "เพราะต้องทำให้มีรูปเท่ากัน" ฯ คำตอบก็คือ เพื่อเป็นช้อยกเว้นคำขยายที่สร้างรูปไม่เท่ากัน เช่น คาวสุส คมนิ "การไป ของว้าว" รมฺญฺ โธนิ "ทรัพย์ ของพระราช" เป็นต้น ฯ ทำให้ไม่ซ้ำพเจ้าจึงกล่าวว่า "โดยมาก" ฯ เพราะบางทีก็ไม่เป็นไปตามหลักเกณฑ์นี้ เช่น คุณา บมาณิ "คุณลักษณะทั้งหลาย มีจำกัด" วิสติ กฺภา "เสื้อ 20 ผืน" เป็นต้น ฯ ความหมายของคำทั้ง 5 ประการ [คือ กริยา ซาติ คุณะ ทัฬหะ และนามะ] ซึ่งเป็น

⁹คำว่า เภทหะ มีความหมายทำนองเดียวกับคำว่า วิเสสสะ, คุณะ และนิสสิตะ ส่วนคำว่า เภทยะ มีความหมายทำนองเดียวกับ วิเสสสะ, ทัฬหะ [คำนาม] และนิสสยะ ดังที่อธิบายแล้ว ดูเชิงอรรถหน้า 161.

ไปตามอำนาจของตัววิเสสนะ และตัววิเสสสะ เป็นตั้งอธิบายมานี้ ฯ [แต่]คำใดที่เป็นตัวกระทำ
 กริยา หมายถึงทำให้กริยาสำเร็จสมบูรณ์ได้ คำนั้นท่านจึงจะเรียกว่า "การก" หมายความว่า
 เป็นเหตุให้กริยาสำเร็จสมบูรณ์ ฯ อาจมีคำถามว่า แม้คำที่อนุวัตตามความหมายทั้ง 5 ประการ
 นั้น ก็ควรเป็นการกด้วยมิใช่หรือ เพราะมีคำพูดว่า "คำ ย่อมบอกความหมายได้[โดยไม่ต้องมี
 กริยา]" ฯ ตอบได้ว่าถูกต้อง ฯ คือแม้คำนั้น ก็สงเคราะห์เข้ากับคำว่า ทัพพะ ได้ เพราะฉะนั้น
 จึงไม่ผิดอะไร ฯ

จากการที่ความหมายทั้ง 5 อย่างนั้น ต่างก็เป็นการก [ดังนั้น] แต่-
 ละอย่างจึงจัดเป็นการกได้อีก 6 แบบ¹⁰ มีกัมมการก เป็นต้น โดยวิธี
 ตั้งชื่อให้สอดคล้องกับความหมาย ฯ

[116]

[2.1 กัมมการก]

ในการก 6 แบบเหล่านั้น

สิ่งใดถูกกระทำโดยตัวกริยา ท่านเรียกสิ่งนั้นว่าเป็นกัมมะของผู้กระทำ
 กัมมะนั้นแยกเป็นประเภทได้ 3 ประเภท คือ นิพัตติกัมมะ วิกติกัมมะ
 และปัตติกัมมะ ฯ

ความหมายของกัมมะทั้ง 3 ประการนั้นเป็นดังนี้ นิพัตติกัมมะ ได้แก่ ตัวกัมมะที่ถูกทำ
 ให้เกิดขึ้น มีขึ้น จากที่ไม่เคยมี เช่น กฏฺ์ กโรติ เทวทูโต "เทวทัตต์ ย่อมกระทำ [ทอ]
 ชึ่งเสื่อ" [เสื่อเป็นสิ่งที่ถูกทำให้มีขึ้นมา จึงเป็นนิพัตติกัมมการก] ฯ วิกติกัมมะ ได้แก่ ตัวกัมมะ

¹⁰ การก 6 คือ 1. กัมมการก [หุตติยาวิภัตติ] 2. กัตตุการก [ตติยาวิภัตติ]
 3. กรณการก [ตติยาวิภัตติ] 4. สัมปทานการก [จตุตถวิภัตติ] 5. อวธการก [ปัญจมี-
 วิภัตติ] 6. อาธารการก [สัทตมีวิภัตติ] ส่วนสัมพันธะ [ฉัญฐวิภัตติ] ท่านไม่จัดเป็นการก
 เพราะถือว่า ไม่เกี่ยวข้องกับคำกริยา จึงแยกไปกล่าวเป็นหัวข้อหนึ่งต่างหากไม่ปะปนกับการก และ
 ปฐมวิภัตติก็แยกอธิบายไว้ในหัวข้อวิภัตติประเภทวุตตะโดยเฉพาะ

ที่ถูกทำให้ผิดแปลกไปจากเดิม หมายถึง ทำสิ่งที่มีอยู่แล้วให้เปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น โดยใช้ตัวกริยาประเภทหนึ่ง เช่นกริยาว่า "หุง" เป็นต้น เช่น โอนิน ปจติ สูโท "พ่อครัว ย่อมหุง ซึ่งข้าวสุก" [ข้าวสุกเป็นกัมมะที่ถูกทำให้เปลี่ยนสภาพไปจากข้าวสาร จึงเป็นวิกติกัมมการก] ๗ ส่วนปัตติกัมมะ ได้แก่ กัมมะที่ประสบได้ด้วยวิธีที่เกินไปกว่ากัมมะทั้งสองประการข้างต้น หมายถึงกัมมะที่ถูกกระทำให้อยู่ในวิสัยของกริยาประเภทหนึ่งมี "มองดู" เป็นต้น เช่น อาทิจจํ ปสุสติ เทวทศโต "เทว-หัตต์ ย่อมเห็น ซึ่งดวงอาทิตย์" [ดวงอาทิตย์จัดเป็นปัตติกัมมการก] ๗

[117]

[2.2 กัตตุการก]

กัตตา คือ การกที่เป็นหลักเหนือการกต่าง ๆ มีกรณการก เป็นต้น ทำกริยาได้ทั้ง 2 อย่าง¹¹ กัตตามี 2 คือ สัมปธานกัตตา และปโยชกัตตา ๗

อาจจะมีความแย้งว่าการกตัวอื่น ๆ ก็ทำกริยาให้สำเร็จได้ โดยต่างก็ร่วมอาศัยกัน มิใช่หรือ ถ้าหากจะต้องเกี่ยวข้องกับแต่ตัวกัตตา ก็ไม่ต้องมีการกทั้ง 6 อย่างเสียเลย ใช่ไหม ? ข้อนั้นก็จริงอยู่ ๗ แม้กระนั้น

การทำกริยาของตัวกัตตาเท่านั้นที่เป็นไปโดยถือเป็นตัวหลัก[ของการกตัวอื่น ๆ] การกตัวอื่น ๆ ไม่เป็นตัวกัตตา เพราะการทำกริยาของการกตัวอื่น ๆ ก็เป็นเหตุของการกตัวนั้น ๆ ๗

ทุก ๆ การกก็เป็นอย่างนี้ ลักษณะต่าง ๆ ปราชญ์พึงกล่าวเพิ่มเติมได้ตามสมควร ๗ [ส่วน]กัตตา 2 ประการ มีอธิบายดังนี้คือ กัตตาใดกระทำกริยาโดยถือเป็นตัวหลัก [ในการกระทำเอง] เกี่ยวหรือไม่เกี่ยวกับใครก็ได้ กัตตานั้นจัดเป็นสัมปธานะ [เป็นประธานเอง หรือกระทำเอง] ๗ เช่น โอนิน ปจเต เทวทศเตน "ข้าวสุก อันเทวหัตต์ หุงอยู่" [เทวหัตต์เป็นสัมปธานกัตตา] ๗ ส่วนกัตตาใดใช้ให้ผู้อื่นกระทำ กัตตานั้นจัดเป็นปโยชกะ [ผู้สั่ง หรือผู้ใช้ให้กระทำ] กัตตาเช่นนี้มี 3 อย่างคือ 1. เปสกะ 2. อัชเชสกะ 3. อนุกูละ ๗ ทั้ง 3 ประการนั้น กัตตาที่สั่งให้ไปทำ [หรือ]สั่งให้ไปทำ โดยใช้อำนาจ จัดเป็นเปสกะ ๗ เช่น กโฏ การียติ ทาเสน

¹¹กริยา 2 อย่าง คือ กัตตุกริยา และกัมมกริยา ดูเรื่องกริยาหน้า 172.

เทวทูต "เสื่อ อันเทวทัตต์ ใช้ให้ทาส กระทำขึ้น [ทอ]" อย่างนี้ถือว่า เทวทัตต์ เป็นปโยชก-
กัตตา ประเภทเปสกะ ฯ ส่วนกัตตาที่เชื่อเชียว คือเชียวให้กระทำโดยมีความเคารพเป็นหลัก จัด
เป็นอัสเดสกะ ฯ เช่น โอนน์ โภชียติ คุรุ สิสูเสน "ครู อันคิษย์ เชียวให้บริโภค ข้าวสุก"
อย่างนี้ถือว่า คิษย์ เป็นปโยชกัตตา ประเภทอัสเดสกะ ฯ ส่วนกัตตาที่มีส่วนเป็นเพียงคอยส่งเสริม
ผู้รับคำสั่ง จัดเป็นอนุฎละ ฯ เช่น สุกุเตน ชนโก โทสียติ "บิดา อันลูกที่ดี ยังให้ขึ้นชมยินดี"
อย่างนี้ ลูกที่ดี เป็นปโยชกัตตาประเภทอนุฎละ ฯ ข้อความเป็นต้นว่า อชฎาปิยเตคคินา ภิกขุ
ธมมัม "พระภิกษุ อันไฟ ใช้ให้เผา ซึ่งพระธรรม" คำว่า ไฟ อันเป็นตัวอย่างนี้ จัดว่าเป็นปโยชก-
กัตตาประเภทอนุฎละได้ เพราะสิ่งที่ไม่ม่จิตใจ ย่อมไม่มีการสั่งให้ทำ หรือเชื่อเชียวให้ทำ [จึงไม่จัด
เข้าประเภทเปสกะ หรืออัสเดสกะ] ฯ

[119]

[2.3 กรณการก]

การกโต เป็นส่วนสำคัญของกัตตา เป็นเหตุให้กริยาสำเร็จได้ การก
นั้น จัดเป็นกรณการก คือ เครื่องมือกระทำ กรณการกนี้ แบ่งเป็น 2
คือ พาหะ และอัมพันตระ ฯ

ใน 2 ประการนั้น กรณการกที่อยู่นอกร่างกาย จัดเป็นพาหะ ฯ เช่น ผรสุนา รุกข
จินุติ เทวทูโต "เทวทัตต์ ตัดต้นไม้ ด้วยขวาน" [ด้วยขวาน เป็นพาหะกรณการก] ฯ ส่วน
กรณการกที่อยู่ในร่างกาย จัดเป็นอัมพันตระ ฯ เช่น จกขุณา รูป ปสฺสติ เทวทูโต "เทวทัตต์
มองเห็น รูป ด้วยตา" [ตา ถือเป็นอัมพันตระกรณการก]

[120]

[2.4 สัมปทานการก]

เมื่อมอบสิ่งของให้แก่ผู้ใด หรือสิ่งใด โดยชอบธรรม ท่านเรียกผู้
หรือสิ่งนั้นว่าเป็น สัมปทานะ แบ่งเป็น 3 คือ อนุมันตา อนิรากัตตา
และอาราธกะ ฯ

ทั้ง 3 อย่างนั้น อนุมันตา หมายถึง ยอมรับ ฯ เช่น ภิกขุสุสฺส คุณฺวา ภตุตฺ เเทติ
"คนดี ย่อมถวาย กัตตาหาร แต่พระภิกษุ" [ภิกษุ จัดเป็นอนุมันตาสัมปทานการก] ตัวอย่างนี้จะ
เห็นว่า เมื่อไม่มีการปฏิเสธ ก็ถือว่าพระภิกษุท่านยอมรับโดยดี ฯ อนิรากัตตา หมายถึง ปฏิเสธ

ไม่ได้ เช่น โพรธิรุกขสุส ชล ทหาติ ปุริโส "บุรุษ ให้น้ำ [รดน้ำ] แก่ต้นโพธิ์" [ต้นโพธิ์
จัดเป็น อนิรากัตตาสัมปทานการก] ๗ อารากะ หมายถึง เชื้อเชิญ ขอเชิญ [ให้บริจาค] ๗
เช่น ยาจกสุส ธนึ เทติ ธนึ "ผู้มีทรัพย์ ให้ ทรัพย์ แก่ผู้ขอ" [ผู้ขอ จัดเป็นอารากสัมปทาน-
การก] ๗

[120]

[2.5 อวธการก]

สิ่งใดก็ตาม ถูกกำหนดเขตไว้ [หรือ]ถูกจัดแยกไว้ต่างหากจากอีกสิ่ง
หนึ่ง จัดเป็นอวธิ¹² อันหมายถึง จุดเริ่มต้นของการกระทำแบ่งเป็น
2 คือ จละ กับอจละ ๗

ใน 2 อย่างนั้น จละ [เคลื่อนไหว] เช่น ธาวตาสุสา ปุริโส ปตติ "บุรุษ ย่อมตก
จากม้า ที่กำลังวิ่ง" [ม้าที่กำลังวิ่งจัดเป็น จลาวธการก] อจละ [ไม่เคลื่อนไหว] เช่น ความ
อเปนติ มุนโย "พระมุนีทั้งหลาย ย่อมหลีกเลี่ยง จากบ้าน" [บ้าน จัดเป็น อจลาวธการก] ๗
อวธียกเป็นอุทาหรณ์นี้ เป็นแบบที่มีจุดเริ่มต้นเกี่ยวข้องกับร่างกาย ส่วนในอวธที่มีจุดเริ่มต้นเกี่ยวข้องกับ
กับความรู้สึกนึกคิด จะเห็นได้จากตัวอย่างว่า ปุริโส โจเรติ ภายติ "บุรุษ ย่อมกลัว[ภัย] จาก
โจรทั้งหลาย" เป็นต้น ๗

[121]

[2.6 อาธารการก]

ความหมายของคำใด รongรับตัวกัตตาและตัวกัมมะ ซึ่งเป็นที่อาศัยของ
กริยาเอาไว้ ความหมายของคำนั้น ท่านเรียกว่า อาธาระ แบ่งเป็น
4 อย่าง คือ 1. พยาบกะ 2. โอปสิเลสิกะ 3. สามปีกะ และ
4. วิสยะ ๗

¹²อุปาทานะ ท่านเรียกว่า อวธิ อันเป็นชื่อเรียกการกนี้ตามคัมภีร์สายโมคคัลลานะ

ใน 4 อย่างนั้น อาหาระโต ซึมซาบปะปนอยู่กับ อาเฮยยะ¹³ อาหาระนั้น จัดเป็นพยาปกะ เช่น ติเลสฺ เตลมตฺติ "น้ำมัน ในเมล็ดงาทั้งหลาย มีอยู่" [เมล็ดงา จัดเป็นพยาปกาธารการก] ๗ ความเกี่ยวข้องด้วย อาเฮยยะ เรียกว่า อุปสิเลสสะ เมื่อเพิ่มคำว่า มี ในคำว่า อุปสิเลสสะ จึงได้รูปคำเป็น โอบสิเลสสะ [หลักไวยากรณ์ตามวิธีของศัทธิต] เช่น ถาลยิ ปจตุโยทฺถิ ภตฺตการโก "พ่อครัว ย่อมหุง ข้าวสุก ในหม้อ" [หม้อ จัดเป็น โอบสิเลสสะการการก] ๗ ในที่นี้ คำว่า ข้าวสุก ย่อมมุ่งถึงข้าวสาร เพราะฉะนั้น การรองรับของหม้อนั้น ย่อมมีกับสิ่งที่ถูกรองรับ คือ ข้าวสาร ซึ่งเป็นกัมมะ ดังนั้น หม้อ จึงเป็น โอบสิเลสสะการการะ [อาหาระที่มีความเกี่ยวข้องกับอาเฮยยะ] อาหาระ ประเภทสามปิเกะ หมายถึง "ใกล้" เช่น คงคายิ วโซ โหติ "คอก ย่อมอยู่ ใกล้แม่น้ำคงคา" [แม่น้ำคงคา จัดเป็นสามปิการการการก] ๗

การใช้คำพูด แบ่งเป็น 2 คือ มุขยะ [โดยตรง] กับอมุขยะ [โดยอ้อม] คำกล่าวที่ว่า คงคายิ ปานิ "คือน้ำ ที่แม่น้ำคงคา" จัดเป็น มุขยะ [เพราะแม่น้ำคงคา แสดงความหมายของน้ำตามรูปศัพท์โดยตรง] แต่ในที่นี้ [คือในประโยคที่ว่า คงคายิ วโซ โหติ] จัดเป็น อมุขยะ เพราะ[คำว่า แม่น้ำคงคา] เป็นเพียงอุปจาร¹⁴ "สถานที่ใกล้เคียง" พื้นดิน เท่านั้น ๗

ที่อยู่อาศัยหรือที่โคจร เรียกว่า วิสยะ อาหาระประเภทนี้ย่อมไม่เป็นไปโดยปราศจาก อาเฮยยะ เช่นเดียวกัน เช่น อากาเส ปกฺขิโน จรฺนติ "นกทั้งหลาย ย่อมเที่ยวบิน ไปในอากาศ" [อากาศจัดเป็นวิสยะการการก]

¹³อาหาระ "ที่รองรับ ฐานรอง หรือภาชนะ" อาเฮยยะ "สิ่งที่ถูกรองรับ หรือของใส่ภาชนะ" เป็นคำอีกชุดหนึ่งที่ท่านผู้รจนานำใช้เรียกคู่กัน.

¹⁴"อุปจาร" เป็นคำพูดที่กล่าวใกล้ ๆ เฉียด ๆ ไม่ได้กล่าวโดยตรง แต่ยังอำพรางเงื่อนงำไว้ (อุ ธัมมานันตะ 2524: 31).

[123]

[3. สัมพันธะ]

เนื้อความของตัววิเสสณะ และตัววิเสสสะโต มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน โดยอาศัยกริยาช่วยสร้าง[ความสัมพันธ์] เนื้อความนั้นเรียกว่า สัมพันธะ เหตุแห่งความรู้สึกว่า "สิ่งนี้เป็นของผู้นั้น" ฯ

ตัวอย่างเช่น รมุญญ ปุริโส ตัญญุติ "บุรุษ ของพระราชา [ราชบุรุษ] ยืนอยู่" ฯ ตามตัวอย่างนี้ คำที่ถูกขยายตามเนื้อความที่ว่า "คนนี้ ของคนนั้น" อาศัยความสัมพันธ์กัน เพราะฉะนั้น บุรุษผู้มีความเกี่ยวข้อง[กับพระราชา] จึงถือว่าเป็นคำวิเสสสะ ฯ ส่วนคำขยายก็อาศัยความสัมพันธ์เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น พระราชาผู้ทรงมีความเกี่ยวข้อง[กับบุรุษ] จึงถือว่าเป็นคำวิเสสสะ ฯ สัมพันธะของคำทั้งสองนั้น [บุรุษและพระราชา] มีความเกี่ยวเนื่องกัน จึงมีลักษณะเยื่อใยซึ่งกันและกันโดย "อาศัยกริยาทำให้มีขึ้น" ฯ จริงอย่างนั้น พระราชาย่อมทรงชูปเลียงบุรุษ กริยาว่าชูปเลียงนี้ มีสภาพของการอุปการะช่วยเหลือ จึงเป็นเครื่องผูกสัมพันธ์พระราชาและบุรุษ คือ กริยาที่พระราชาทรงกระทำอยู่ ถือว่าเป็นเครื่องผูกสัมพันธ์ พระราชาพระองค์นั้นก็ ได้ ถือว่าเป็นเครื่องผูกสัมพันธ์บุรุษก็ได้ เพราะเป็นที่อาศัยของบุรุษ ฯ ดังนั้น สัมพันธะจึงเป็นไปโดยอาศัยกริยานั้น เป็นเหตุแห่งความรู้สึกลับผูกพันที่เป็นไปอย่างนี้ว่า "สิ่งนี้ เป็นของผู้นั้น" [และ] มีลักษณะถูกชูปเลียงฝ่ายหนึ่ง กับอีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายเลียง ปราชญ์พึงทราบว่ "กริยาทำให้เกิดขึ้น" ดังที่อธิบายมา ฯ โดยนัยนี้ ทุก ๆ ตัวอย่างอื่น ปราชญ์พึงอธิบายเพิ่มเติมได้ตามสมควร ฯ ประโยคที่ว่า โย บน เทวทูโต กฏเรหิ ถาลิมิ โอนน ปจติ "ก็ เทวทัตต์ โด ย่อมหุงข้าวสุก ในหม้อ ด้วยพื้นทั้งหลาย" ดังนี้ เป็นต้น เป็นเนื้อความที่เป็นประตุแห่งกริยา มีลักษณะเกี่ยวข้องกันและกันระหว่างกรากทั้งหลาย ถือว่าเป็นความสัมพันธ์ของกริยาและการก ข้อความนี้ไม่ใช่เรื่องของฉฏฐวิภคติ เพราะต้องการจะกล่าวเพียงกราก มีกัตตา เป็นต้น โดยให้เกี่ยวข้องกับวิภคตินั้น ฯ ฯ

ประโยคที่มีเนื้อความสมบูรณ์ มีโวหาร ย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะประกอบกันทั้งคำที่ถูกขยายและคำขยายกับบทอาขยาต ฯ

เมื่อคำขยายและคำที่ถูกขยาย มีเนื้อความสำคัญไม่แยกออกจากกัน [คือรวมกันเป็นคำสมาส] ถือว่ามีเนื้อความเดียว แม้คำที่มีเนื้อความของ จ

ศัพท์ ร่วมอยู่ ก็เป็นสมาส เพราะถือว่ามีความหมายตามหลักเกณฑ์นั้น ๆ

เนื้อความในสมาสใด เป็นประธานเสมอกัน เสมือนหนึ่งมีความเกี่ยว-
พันซึ่งกันและกัน ทั้งเกี่ยวข้องกับกริยาได้ตามปกติ สมาสนั้น ท่านเรียก
ว่า จัตตสมาส¹⁵ มีเนื้อความเดียว ๆ

จัตตสมาสนี้ แบ่งเป็น 2 คือ อิตเรตรโยคะ และสมาหาระ¹⁶ ๆ ปราชญ์พึงทราบอธิบาย
ตามลำดับดังนี้ จัตตสมาสที่เป็นไปตามประเภทแห่งอวัยวะ [ประกอบกัน, เป็นของคู่กัน] เรียกว่า
อิตเรตรโยคะ จัตตสมาสที่แยกประเภทตามอวัยวะที่เป็นแห่งประโยชน์ภายนอกเรียกว่า สมาหาระ ๆ

สมาสตามที่ท่านกล่าวไว้แล้วนี้ มีอสังขยสมาสและการกสมาส เป็นต้น
แบ่งตามลักษณะเป็น 4 อย่างคือ 1. สมาสมีกำแรกเป็นประธาน
2. สมาสมีกำหลังเป็นประธาน 3. สมาสมีกำทั้งสองเป็นประธาน
4. สมาสมีกำอื่นเป็นประธาน¹⁷ ๆ

ปัจจัยเหล่านี้ใด ลงไว้เพื่อแทนความหมายของคำ เช่น คำว่า อปจจ
"เหล้าก้อ" เป็นต้น ใช้วิภัตตินามประกอบท้ายศัพท์ [และ]มีเนื้อความ

¹⁵วันทวสมาส ท่านเรียกว่า จัตตสมาส ตามหลักไวยากรณ์สายโมคคัลลานะ (โมค.
3/19)

¹⁶อิตเรตรโยคะ เทียบได้กับอสมหาระ รูปสำเร็จเป็นพหูพจน์ ส่วนสมาหาระ รูปสำเร็จ
เป็นเอกพจน์

¹⁷สมาสตามข้อ 1 คือ อสังขยสมาส [เทียบอภัยยิวาสมาส] สมาสตามข้อ 2 คือ
วิเสสนสมาส หรือการกสมาส [เทียบกัมมธารยสมาส] สมาสตามข้อ 3 คือ จัตตสมาส [เทียบ
วันทวสมาส] และสมาสตามข้อ 4 คือ อัญญุตสมาส [เทียบพหูพพิหีสมาส] (สมุทฺพจนินฺตา สฎฺฎีกา
2510: 21) ชื่อสมาสเหล่านี้ เป็นชื่อทางสายไวยากรณ์โมคคัลลานะทั้งสิ้น

สำคัญไม่แยกจากกัน [มีเนื้อความเดียว]. ปัจจัยเหล่านี้ มี ๗ ปัจจัย เป็นต้น
ปราชญ์ทั้งหลายได้ประกาศไว้แล้ว ฯ

ปัจจัยเหล่านี้ใด ลงในการก [หมายถึงกัมมวาทก] และภาวะ [คือภาวะ-
วาทก] ทั้ง 2 อย่างได้ โดยให้สอดคล้องกับสกัมมธาตุและอกัมมธาตุ
ปัจจัยเหล่านั้นได้แก่ ทพพ ปัจจัย [ปัจจัยกิตก์] เป็นต้น ฯ

ปัจจัยเหล่านี้ใด ลงตามสูตรในกาล มีปัจจุบันนกาล เป็นต้น ให้สอดคล้อง
กับสกัมมธาตุและอกัมมธาตุ แยกเป็นกัตตวาทก กัมมวาทก และภาวะวาทก
ปัจจัยเหล่านั้น มี ติ ปัจจัย เป็นต้น¹⁸ ฯ

[127]

[4. อนุตตะ¹⁹]

แต่คำที่ลงปัจจัยหรือคำสมาสตามที่กล่าวแล้วนั้น โดยมากจะถูกนำมาประ-
กอบตามลิงค์และวจนะเสียก่อน จึงบอกเนื้อความได้ ฯ

ส่วนอื่น ๆ นอกจากนั้นยังไม่ได้กล่าวไว้ เมื่อมีเนื้อความอันจะต้อง
กล่าว ให้ลงปฐมวิภคติในคำที่ยังเป็นความหมายเดิม [แต่]ให้ลง
หุติยาวิภคติ เป็นต้น ในคำที่มีความหมายเป็นอนุตตะ ตามสูตร²⁰ ฯ

¹⁸ในคัมภีร์นี้ท่านเรียก ติ อนุติ ซึ่งเป็นวิภคติอาชยาตว่า "ปัจจัย" ด้วย ส่วนที่ว่าลง
ตามสูตร ท่านหมายถึงสูตร โมคฺ. 6/1 (สมฺพนฺธจินฺดา สฎฺฎีกา 2510: 22) .

¹⁹คำว่า อนุตตะ มีความหมายเดียวกับคำว่า อวุตตะ และอนภิตตะ ในคัมภีร์นี้ท่านใช้
ทั้ง 3 คำ เพื่อมิให้สับสน ผู้แปลจะใช้คำว่าอนุตตะแทนความหมายนี้ทั้งหมด .

²⁰คำว่า "ตามสูตร" หมายถึงสูตรต่าง ๆ ในस्याทิกัณฑ์ที่ 2 ของคัมภีร์ไวยากรณ์โมค-
คัลลานะ (สมฺพนฺธจินฺดา สฎฺฎีกา 2510: 23) .

บรรดาอาชยาต กิติก์ ตัทธิต และสมาสทั้งหลาย ทุตยาวิภคติเป็นต้น ที่ลงในกัมมะประเภทอนุตตะ ใช้กับอาชยาตได้แสดงไว้ก่อนแล้ว โดยแยกตามการก ฉะนั้น บัดนี้ จะแสดงทุตยาวิภคติเป็นต้น ที่ลงในกัมมะประเภทอนุตตะ ใช้กับกริยาอื่น นอกจากกริยาอาชยาตนั้นตามสมควร ความจริงวิภคตินามมี ลี วิภคติ เป็นตัวชี้รูปคำ ไม่ใช่บอกความหมาย ฯ

ในบรรดากิติก์ ตัทธิต และสมาส เหล่านั้น กัมมะที่เป็นอนุตตะใช้กับคำกิติก์ เช่น โหนัน โภทตุ "การกิน ซึ่งข้าวสุก" ฯ เมื่อโตปัจจัยลงในภาวะ [ความมี ความเป็น] เมื่อนั้น กัมมะเป็นต้นใดใด ก็เป็นอันไม่กล่าวถึง เพราะฉะนั้น ตัวกัมมะจึงเป็นอนุตตะ ฯ ถามว่า ในประโยคที่ว่า กภู กโรติ วิบุล หสฺสนีย "[บุคคล] ย่อมกระทำ ซึ่งเสื่อ ให้กว้าง ให้สวย" ดังนี้ ลงทุตยาวิภคติที่ วิบุล ศัพท์ เป็นต้น ใต้อย่างไร ? ตอบว่า ทำเสื่อ ก็คือ ทำให้กว้าง ทำให้สวย ฉะนั้น ก็ควรเป็นทุตยาวิภคติด้วย เพราะถือเป็นกัมมะโดยเกี่ยวข้องกับ กโรติ โดยเฉพาะ ฯ ในอาชาระ [สถานที่, ที่รองรับ] เมื่อประสงค์จะกล่าวเป็นกัมมะ ก็ใช้ทุตยาวิภคติลงในกัมมะได้ ดังตัวอย่างในประโยคต่อไปนี้คือ ปฐฺวิมติเสสฺสติ "[ร่างกาย] จักนอนทับ ซึ่งแผ่นดิน" ความมธิฏฐฺสติ "[บุคคล] ย่อมอยู่ครอง ซึ่งบ้าน" รุกฺขมชฺชวาสเต "[เทพยดา] ย่อมครอบครอง ซึ่งต้นไม้" ธมฺมมณินฺวิสเต "[บุคคล] ย่อมเวียนเข้าไป สู่ธรรมะ" รตฺติมุปฺวสติ "[อุบาสก] ย่อมอยู่ประจำ ซึ่งราตรี" ความมฺนุสฺสติ "[ภราวาส] ย่อมอยู่ครอง ซึ่งบ้าน" ปพฺพตฺมธฺวสติ "[เทพยดา] ย่อมอยู่ประจำ ซึ่งภูเขา" ชรฺมวาสฺติ "[ภราวาส] ย่อมอยู่ครอง ซึ่งเรือน" นที ปิวติ "[บุคคล] ย่อมดื่ม ซึ่งน้ำ" คามิ จรติ "[พระมุนี] ย่อมเที่ยวไป สู่บ้าน" ฯ จริงอยู่ การกทั้งหลายย่อมมีขึ้น ตามความปรารถนาที่จะพูด และความปรารถนาที่จะพูดนั้น ก็มีได้ตามขอบเขต ฯ ดังเช่น วลาทกา วิชฺโชตเต "[สายฟ้าแลบ] ย่อมส่องสว่าง จากเมฆ [ฟ้าแลบจากก้อนเมฆ]" วลาทกฺสฺส วิชฺโชตเต "[สายฟ้าแลบ] ของเมฆ ย่อมส่องสว่าง" วลาทโก วิชฺโชตเต "เมฆ ย่อมส่องสว่าง" วลาทเก วิชฺโชตเต "[สายฟ้าแลบ] ย่อมส่องสว่าง ในเมฆ" วลาทเกน วิชฺโชตเต "[สายฟ้าแลบ] ย่อมส่องสว่าง ด้วยเมฆ" เป็นต้น ฯ ในที่นี้ การกำหนดความหมายของคำ ทำให้ได้ตามมติของท่านผู้คิดสูตรไวยากรณ์ ดังนั้น สัตติ [กำลัง, ความสามารถ] จึงเป็นการกโดยตรงเพราะกระทำการกนั้น ส่วนทัฬหะเป็นต้น จัดเป็นการกโดยอ้อม เพราะฉะนั้น ความปรารถนาที่จะพูดการกนั้น ฯ จึงประกอบไปตามประเภทของสัตติ ไม่ใช่ประเภทของทัฬหะ เป็นต้น ฯ

[130]

[4.1 ทุตติยาวิภคติ]

ให้ลงทุตติยาวิภคติตามสูตรว่า "กาลทุตธานมัจจนุตส์โยเค" อธิบายว่า เมื่อกาลเวลาหรือระยะทางมีความสัมพันธ์กับกริยา คุณะ ทัพพะ อย่างต่อเนื่องเรียกว่า อััจฉันตสังโยคะ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

เวลาสัมพันธ์กับกริยา เช่น มาสมธิตะ "[เขา] ท่อง ตลอดเดือน"

เวลาสัมพันธ์กับคุณะ เช่น มาสี กลุยาณี "[หญิง] งาม ตลอดเดือน"

เวลาสัมพันธ์กับทัพพะ เช่น มาสี กุพธานา "ข้าวตอกแช่น้ำอ้อย ตลอดเดือน"

ระยะทางสัมพันธ์กับกริยา เช่น โกสมธิตะ "[เขา] ท่อง ตลอด 1 โกสะ²¹"

ระยะทางสัมพันธ์กับคุณะ เช่น โกสี ภูฏิลา นที "แม่น้ำ คด ตลอด 1 โกสะ"

ระยะทางสัมพันธ์กับทัพพะ เช่น โกสี ปพพโต "ภูเขาลูก ตลอด 1 โกสะ" ฯ

สูตรว่า "ธูยาทีหิ ยุตตะตา" "เพราะประกอบด้วย ธิ ศัพท์ เป็นต้น [ให้ลงทุตติยาวิภคติ]" ตัวอย่างเช่น อิริตถุ มํ ปุตติกายํ "ข้อดีเทียบ ตัวเรา ผู้มีกายเนา จงมี" อนุตรา จ ราชคห์ อนุตรา จ นาลนุหิ "ระหว่างกรุงราชคห์ และระหว่างกรุงนาลันทา" ฯ ลงทุตติยาวิภคติโดยสูตรว่า "ลกขณิตถุมภูตวิจจาสุวภินา" "เพราะประกอบด้วย อภิ ศัพท์ ในความหมาย ลักษณะ [สัญลักษณ์, ที่สังเกต] อิตถัมภูตะ [เฉพาะเจาะจง] และวิจจา [แทรกซึม, แผ่ซ่าน]" ตัวอย่างลักษณะ เช่น รุกขมภิ วิชฺโชตเต วิชฺชู "สายฟ้าแลบ ย่อมส่องสว่าง ทางต้นไม้" ตัวอย่าง

²¹ มาตรการวัดระยะทาง มีรายละเอียดดังนี้

(4 รตน = 1 ธนุ)

500 ธนุ = 1 โกส

4 โกส = 1 คาวุต

4 คาวุต = 1 โยชน

(ปทรูปสิทฺธิฎฎีกา หน้า 96 อ้างถึงใน คณธสารภิกขุ 2527: 291)

อิตถัมภูตะ เช่น สาธุ เทวทศโค มาตรมภิ "เทวหัตต์ ตี เฉพาะ มารดา" ตัวอย่างวิจนา เช่น รุกข์ รุกข์มภิ ตัญฐติ "[เขา] ยืน ใกล้ ต้นไม้ ทุก ๆ ต้น " ๆ คำว่า อิตถัมภูตะ หมายถึง แยกเป็นประเภทต่าง ๆ ๆ คำว่า วิจนา หมายถึง ความต้องการจะแทรกซึมเข้าไปในเนื้อ ความซึ่งแบ่งเป็น กริยา คุณะ หรือทัฬพะ ๆ สูตรว่า "ปติปรีติ ภาเคจ" "[ลงหุตติยาวิภัตติ] เพราะประกอบด้วย ปติ หรือ ปรี ศัพท์ [ตามความหมายที่กล่าวแล้ว] และในความหมายว่า ส่วนแบ่ง" ตัวอย่างเมื่อประกอบกับ ปติ ศัพท์ เช่น รุกข์ ปติ วิชฺโชตเต วิชฺช "สายฟ้าแลบ ย่อมส่องสว่าง ทางต้นไม้" ๆ สูตรว่า "อนุนา" "[ลงหุตติยาวิภัตติ] เพราะประกอบด้วย อนุ ศัพท์ [ตามความหมายที่กล่าวแล้ว]" เช่น รุกข์มณ วิชฺโชตเต วิชฺช "สายฟ้าแลบ ย่อมส่องสว่าง ทางต้นไม้" ๆ สูตรว่า "สทฺเถ" "[ลงหุตติยาวิภัตติ เพราะประกอบด้วย อนุ ศัพท์] ในความหมาย พร้อม, กับ" เช่น ปพฺพตมณ ตัญฐติ " กองทัพ ตั้งอยู่ กับ ภูเขา" ๆ สูตรว่า "หีน" "[ลงหุตติยาวิภัตติ เพราะประกอบด้วย อนุ ศัพท์] ในความหมายว่า ต่ำกว่า" เช่น อนุ สาริปุคฺค ปญฺญวนุโต "ผู้มีปัญญาทั้งหลาย ต่ำกว่า พระสารีบุตร" ๆ สูตรว่า "อุเปน" "[ลงหุตติยาวิภัตติ] เพราะประกอบด้วย อุป ศัพท์ [ในความหมายต่ำกว่า]" เช่น อุป สาริปุคฺค ปญฺญวนุโต "ผู้มีปัญญาทั้งหลาย ต่ำกว่า พระสารีบุตร" ๆ

[132]

[4.2 ตติยาวิภัตติ]

ตติยาวิภัตติเป็นกัตตา ผู้กระทำ เช่น บุริเสน กตฺ "[สิ่งนี้] อันบุรุษ กระทำแล้ว" ๆ เป็นกรณะ [เครื่องมือกระทำ] เช่น อสินา เจโท "ตัด ด้วยมีด" ๆ ชาติยา สทฺตวสุสิโก "[เด็ก] มีอายุ 7 ขวบ ด้วยกำเนต [ใช้การเกิดเป็นเครื่องมือนี้บออายุ] ๆ ในอาธาระ [ซึ่งตามปกติเป็นสัทคมวิภัตติ] ให้ลงตติยาวิภัตติแทนได้ เมื่อประสงค์จะกล่าวเป็นกรณะ เช่น สเมน ธาวติ "[บุคคล] ย่อมวิ่งไป ตามทางเรียบ" เป็นต้น ๆ สูตรว่า "สทฺเถน" "[ลงตติยาวิภัตติ] เพราะประกอบด้วย สท ศัพท์ และเนื้อความแห่ง สท ศัพท์" เช่น บุตุเตน สหาคโค "[บิดา] มาแล้ว กับบุตร" ๆ สูตรว่า "ลกฺขเณ" "[ลงตติยาวิภัตติ] ในลักษณะ [ที่สังเกต] เช่น ตินฺนุทเณน ปริพฺพาชกมทฺทชิ "[บุคคล] เห็นแล้ว ว่าเป็นปริพาชก ตามลักษณะที่มีไม้เท้า 3 อัน" ๆ สูตรว่า "เหตฺมฺหิ" "[ลงตติยาวิภัตติ] ในความหมายที่เป็นเหตุ" เช่น อนุนเนน วสติ "[เขา] อยู่ได้ เพราะข้าว" ๆ

[133]

[4.3 บัญญัติวิภคติ]

ลงบัญญัติวิภคติ และตติยาวิภคติ ตามสูตรว่า "บัญญัติเณ วา" "ในที่นี้สิน ให้ลงบัญญัติ-วิภคติ หรือตติยาวิภคติ" ตัวอย่างเช่น สดสุมมา พุโธ สเตน วา "[เขา] ถูกทำให้ติดไว้แล้ว เพราะหนี้ 100 หรือด้วยหนี้ 100" ฯ สูตรว่า "คุณเณ" "[ลงบัญญัติวิภคติ หรือตติยาวิภคติ] ในคุณลักษณะที่เป็นเหตุ" เช่น ชพคตา พุโธ ชพคเตน วา "[เขา] ถูกมัดแล้ว เพราะความโง่ หรือ ด้วยความโง่" ฯ

[133]

[4.4 จตุตถีวิภคติ]

จตุตถีวิภคติ เป็นสัมปทาน [ถูกมอบให้] เช่น สงฺขสฺส ทานํ "ทาน แด่พระสงฆ์" ฯ สูตรว่า "ตาทตุเณย" "[ลงจตุตถีวิภคติ] ในความหมายว่าเพื่อประโยชน์ของสิ่งนั้น" เช่น ญฺปาย ทารุ "ไม้ สำหรับทำเสา" ฯ

[133]

[4.5 บัญญัติวิภคติ (ต่อ)]

บัญญัติวิภคติ เป็นอวธิ [บอกเขต หรือแดนที่กำหนด] เช่น ความสุมา อากโต "[เขา] มาแล้ว จากบ้าน" ฯ ในอาธาระ[ซึ่งเป็นสัทคมวิภคติ] ให้ลงบัญญัติวิภคติแทนได้ เมื่อประสงค์ จะกล่าวเป็นอวธิ เช่น อาสนาเปกฺขติ "[เขา] มองออกไป จากอาสนะ" ฯ ในตัวอย่างนี้ มีอธิบายว่า อินทริยํ คือ นัยน์ตา มองออกไปจากอาสนะแล้ว ยึดถืออารมณ์[จากภาพที่เห็น] ฯ ลงตติยาวิภคติ ทุตติยาวิภคติ หรือบัญญัติวิภคติ ก็ได้ ตามสูตรว่า "วินาญฺญตุร ตติยา จ" "ลงตติยา-วิภคติ เพราะประกอบด้วย วินา และ อญฺญตุร ศัพท์" เช่น วินา วาเตน, วินา วาตํ, วินา วาตสุมา "ปราศจาก ลม" [แปลเหมือนกันทั้งหมด] ฯ อญฺญตุร เอเกน, "เว้นจาก คนคนเดียว" อญฺญตุร ธมฺมํ, อญฺญตุร ธมฺมา "ปราศจาก ธรรมะ" [แปลเหมือนกัน] ฯ สูตรว่า "ปฺถนนานาหิ" "เพราะประกอบด้วย ปฺถ และ นานา ศัพท์" ให้ลงตติยาวิภคติ หรือบัญญัติวิภคติ เช่น ปฺถเคว ชเนน, ปฺถเคว ชนฺสุมา "ปราศจาก ประชาชน" [แปลเหมือนกัน] ชเนน นานา, ชนฺสุมา นานา "ปราศจาก ประชาชน" [แปลเหมือนกัน] ฯ

[134]

[4.6 สัตตมีวิภคติ]

สัตตมีวิภคติ เป็นอาธาระ [ที่, ที่รองรับ] เช่น กฏ นิสชฺชา "นั่ง บนเสื่อ" รุกขมุเล สยน์ "นอน ที่โคนไม้" ฯ ในกัมมะ[ซึ่งเป็นทุตยวิภคติ] ลงสัตตมีวิภคติแทนได้ เมื่อประสงค์จะกล่าวเป็นอาธาระ เช่น พาหาสฺ คเหตุวา "จับแล้ว ที่แขนทั้งสองข้าง" ในสัมปทาน [ซึ่งเป็นจตุตถวิภคติ] ลงสัตตมีวิภคติแทนได้ เมื่อประสงค์จะกล่าวเป็นอาธาระ เช่น สฺเม ทินฺนํ "[ท่าน อมนุษย์] ถวายแล้ว ในสงฆ์" ฯ สูตรว่า "นิมิตฺเต" "[ลงสัตตมีวิภคติ] ในคำที่มีความหมายเป็นนิมิตตะ [เป็นเหตุ] เช่น อชินฺมุทิตฺ ทินฺนํ "เสื่อเหลือง ย่อมถูกฆ่า เพราะ-หนัง" ฯ สูตรว่า "ยพฺภาโว ภาวลฺกขณํ" "ในที่ใด เมื่อมีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น อีกสิ่งหนึ่งก็เกิดตามมา ในที่นั้นให้ลงสัตตมีวิภคติ อย่างนี้เรียกว่า ภาวลฺกขณะ [คือ อรรถว่า ครั้นเมื่อ หรือ ในเมื่อ]" เช่น คาวีสุ พุชฺชมานาสฺ คโต พุทฺธาสฺวาโคโต "ครั้นเมื่อแม่โคนมทั้งหลาย กำลังถูกรีดนม [เขา] ไปแล้ว ครั้นเมื่อแม่โคนมทั้งหลาย ถูกรีดนมเสร็จแล้ว [เขา] มาแล้ว" ฯ สูตรว่า "ฉฺฉฺฐี จานาทเร" "และ ลงฉฺฉฺฐีวิภคติ ในภาวะที่เป็นอนาทร [ไม่เอื้อเพื่อ, ไม่เกี่ยวข้องกัน]" สูตรนี้ลง ฉฺฉฺฐีวิภคติ หรือสัตตมีวิภคติ ก็ได้ เช่น สิววิราชสฺส เปกฺขโคโต "เมื่อพระเจ้าสิวี ทอดพระเนตรอยู่" เปกฺขมานเ มหาชเน "ครั้นเมื่อมหาชน มองดูอยู่" ฯ สูตรว่า "ยโค นิทฺธารณํ" "การแยกส่วนหนึ่งออกมาไว้โดยเฉพาะ จากที่รวมกันเป็นกลุ่ม [ให้ลงฉฺฉฺฐีวิภคติ หรือสัตตมีวิภคติ]" ตัวอย่างแยกโดยอาศัยชาติ เช่น สาลโย สุกฺกณฺญานํ ปถฺยตมา, สาลโย สุกฺกณฺญเณสฺส ปถฺยตมา "บรรดาข้าวเปลือกที่ออกเป็นรวงทั้งหลาย ข้าวสาลี มีประโยชน์ที่สุด" [แปลเหมือนกัน] แยกโดยอาศัยคุณะ เช่น กณฺหา คาวินิ สมฺปนฺนชฺีรตฺมา, กณฺหา คาวีสุ สมฺปนฺนชฺีรตฺมา "บรรดาแม่โคนมทั้งหลาย แม่โคนมสีด้า มีน้ำนมสมบูรณ์ที่สุด" [แปลเหมือนกัน] แยกโดยอาศัยกริยา เช่น คจฺจตฺ ฐาวนฺโคโต สีสฺตโม, คณฺจนฺเตสฺ ฐาวนฺโคโต สีสฺตโม "บรรดาผู้ที่ไปทั้งหลาย ผู้ที่วิ่งไป เป็นผู้ที่เร็วที่สุด" [แปลเหมือนกัน] ฯ คำว่า นิทฺธารณะ หมายถึง การแยกส่วนหนึ่งออกจากที่รวมกันเป็นกลุ่ม โดยอาศัย ชาติ คุณะ และกริยา [เช่นที่กล่าวแล้ว] ฯ

[136]

[4.7 ฉฺฉฺฐีวิภคติ]

ฉฺฉฺฐีวิภคติ เป็นสัมพันธะ เช่น รณฺโณ ปุริโส คโต "บุรุษ ของพระราชชา ไปแล้ว" ฯ

ฉฺฉฺฐีวิภคติ ลงในสัมพันธะ ซึ่งแยกเป็น 2 ประการ [คือ วิเสสนะ กับวิเสสสะ] เกิดขึ้นได้ก็เพราะตัวขยายเท่านั้น ไม่ใช่ตัวอื่น [คือ

ตัวถูกขยาย] [และ] ัญญูวิภัตตินั้น ใช้ตามสภาพความสามารถของคำ
โดยไม่กล่าวถึง [ไม่เกี่ยวข้องกับ] สัมพันธะด้วย ฯ

ในกัมมะ[ซึ่งเป็นหุติยาวิภัตติ] ก็ลงัญญูวิภัตติแทนได้ เมื่อประสงค์จะกล่าวเป็นสัมพันธะ
เช่น สรติ รชชสุส "[พระราชฯ] ทรงระลึกถึง ราชสมบัติ" บุเรติ พาโล ปาปสุส "คน
พาล ยังบาป ย่อมให้เต็ม" ดังนี้ เป็นต้น แต่เมื่อประสงค์จะกล่าวเป็นกัมมะ ก็เป็นหุติยาวิภัตติได้
เช่น สรติ รชช "[พระราชฯ] ทรงระลึกถึง ซึ่งราชสมบัติ" เป็นต้น เมื่อใช้กับคำกิตก์ โดย
มาก ัญญูวิภัตติ ใช้เป็นกัตตา [ซึ่งเป็นของหุติยาวิภัตติ] และกัมมะ [ซึ่งเป็นของหุติยาวิภัตติ] ได้
เมื่อประสงค์จะกล่าวเป็นสัมพันธะ เช่น ธมฺมสุส คุตฺโต "[บุคคล] อันพระธรรม คຸ້มครองแล้ว"
ภควโต ทสฺสนาย "เพื่อได้เห็น พระผู้มีพระภาค" แต่เมื่อประสงค์จะกล่าวเป็นกัตตา และกัมมะ
โดยตรง ก็ประกอบเป็นหุติยาวิภัตติ และหุติยาวิภัตติได้ เช่น ธมฺเมน คุตฺโต "[บุคคล] อันพระ
ธรรม คຸ້มครองแล้ว" ภควนฺตํ ทสฺสนาย "เพื่อได้เห็น ซึ่งพระผู้มีพระภาค" ฯ ส่วนัญญูวิภัตติ
ลงในกัมมะ ซึ่งเป็นกริยาวิเสสณะ เช่น ประโยควา โอนฺนสุส สาธุ ปาจโก "คนหุงข้าว
[ย่อมทำ] ข้าวสุก ให้สุกพอดี" เป็นต้น ไม่จัดเป็นัญญูวิภัตติ เพราะเป็นกัมมะของกริยา "กโรติ"
ที่รู้ร่วมกันอยู่ ฯ จริงอย่างนั้น ในประโยควา โอนฺนสุส สาธุ ปาจโก นี้ มีความหมายว่า โอนฺนสุส
สาธุ ปจัน กโรติ "[บุคคล] ย่อมกระทำ การหุง ข้าวสุก ให้ดี" เพราะฉะนั้น คำว่า ปจัน
จึงเป็นกัมมะของกริยา กโรติ และ ปจัน นั้น เป็น นบุงสกลิงค์ เอกวจนะ

เพราะเหตุที่ปัจจัยของภาวะ [คือ "ยุ" หรือ "อน" ปัจจัย แสดง ความมี ความเป็น]
เป็นนบุงสกลิงค์ คำว่า สาธุ ก็เป็นตัวขยายของ ปจัน นั้น ซึ่งไม่ได้ประกอบเป็นพหูพจน์ [สาธุ จึง
ใช้รูปให้ตรงกัน] เพราะฉะนั้น

คำโต เป็นกริยาวิเสสณะ คำนั้น ทั้งหมด ย่อมเป็นไปในนบุงสกลิงค์
[และ] เป็นเอกวจนะ หุติยาวิภัตติ เพราะคติของกริยาวิเสสณะนั้น
เป็นอย่างนั้น ฯ

สูตรว่า "ตุลฺยตุเถน วา ตติยา" "ใช้หุติยาวิภัตติ หรือัญญูวิภัตติ กับคำที่มีความหมาย
เท่ากัน" เช่น ตุลฺโย ปิตุ, ตุลฺโย ปิตรา "บุตร เท่ากันกับบิดา" [แปลเหมือนกัน] ฯ
สูตรว่า "ัญญู เหตฺวตุเถ" "ใช้ัญญูวิภัตติ กับคำที่มีความหมายเป็นเหตุ" เช่น อุทฺรสุส เหตุ

"เหตุ แห่งท้อง" ฯ ทำนองเดียวกัน สูตรว่า "สหพาทิตो สหพา" "คำประเภทเดียวกันกับ สหพ เช่น [เอกจจ ก็] ใช้วิภัติได้ทุกวิภัติ [ตามคำที่มีความหมายเป็นเหตุ]" เช่น โภ เหตุ, กั เหตุ, เกน เหตุนา, กสฺส เหตุสฺส, กสฺมา เหตุสฺมา, กสฺส เหตุสฺส, กสฺมี เหตุสฺมี" "เหตุ อะไร" [แปลเหมือนกัน] ฯ

วิภัติทั้งหลาย ลงในกัมมะ เป็นต้น ซึ่งเป็นวิภัติประเภทอนุตตะ ใช้กับกริยาอาชยาค และกิตก์ ได้แสดงไว้ตามสมควรแล้ว ต่อไปนี้ คำที่ลงปัจจัย หรือคำสมาสใดก็ตาม ได้ถูกนำไปใช้ในเนื้อความใด คำที่ลงปัจจัยหรือคำสมาสนั้น โดยมากย่อมประกอบไปตามลิงค์และวณะ ของเนื้อความที่เกิดขึ้นของตน ของตน นั้นเอง จึงบอกเนื้อความนั้นได้

[140]

[5. วัตตะ]

ส่วนในวิภัติประเภทวัตตะนั้น ท่านกล่าวสูตรว่า "ปฐมาตุตตะ"²² "ให้ลงปฐมาวิภัติ ในคำที่ยังเป็นความหมายเดิม" เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจักแสดงวิภัติประเภทวัตตะ ไว้ในคัมภีร์นี้ตามสมควร ฯ

²²มตฺต (ในคำว่า อตฺตมตฺเต) ท่านให้แปลว่า สามัญญ "ธรรมดา, ทั่วไป, สามัญ, ทั่ว ๆ" ตัวอย่างประโยคที่ มตฺต มีความหมายนี้ เช่น กญฺญา มตฺตํ วาเรติ พุราหมณมตฺตํ โภเชติ "หญิงสาว ปฏิเสธ คนธรรมดาทั่วไป เชิญให้แต่พราหมณ์เท่านั้น บริโภค" (โมคคฺคฺลฺลา-น-ปญฺจิกา 2521: 51) ในคัมภีร์นี้ ท่านผู้รจนาก็ได้อธิบายว่า เป็นความหมายนี้เช่นเดียวกัน (ดู หน้า 167) อตฺตมตฺเต จึงได้แก่ "คำที่มีความหมายธรรมดา" และ คำว่า ธรรมดา ของท่านในที่นี้ก็คือ ความหมายตามรูปคำเดิม มิได้เปลี่ยนรูปคำให้แตกต่างไปตามวิภัติประเภทอนุตตะ โดยสรุปจึงหมายถึง "คำที่ยังเป็นความหมายเดิม" หมายถึง คำที่ลงปฐมาวิภัติ หรือวิภัติประเภทวัตตะ ที่ท่านผู้รจนายกมาอธิบายไว้เป็นหัวข้อหนึ่งนี้

ส่วนจุดประสงค์ทางไวยากรณ์ของสูตรนี้ คล้ายกับสูตรที่จายณะว่า "ลิจฺจฺเต ปฐมา" "ลงปฐมาวิภัติ ในอรรถแห่งลิงค์ [ลิงค์ตตะ]" (ก. 284)

[140]

[5.1 วุตตกัมมะ, วุตตกัตตา]

ในบรรดาคำเหล่านั้น กัมมะ และกัตตา ที่เป็นวุตตะ ใช้กับกริยาอาชยาต มีตัวอย่าง ดังนี้ คือ กัมมะเป็นวุตตะ เช่น ปจฺเจเต โอทโน "ข้าวสุก อันพ่อครัว หุงอยู่" ปจฺจนฺเต โอทนา "ข้าวสุกทั้งหลาย [อันพ่อครัว] หุงอยู่" ตฺวํ ปจฺเจเส "ท่าน ถูกทรมานอยู่" ตฺมุเห ปจฺจวฺเห "ท่านทั้งหลาย ถูกทรมานอยู่" อหํ ปจฺเจ "ข้าพเจ้า ถูกทรมานอยู่" มยํ ปจฺจามฺเห "ข้าพเจ้าทั้งหลาย ถูกทรมานอยู่" ดังนี้ เป็นต้น ฯ กัตตาเป็นวุตตะ เช่น ปจฺติ เทวทฺโต "เทวทัตต์ หุงอยู่" ปจฺนฺติ เทวทฺตา "เทวทัตต์ทั้งหลาย หุงอยู่" ปจฺติ อิตฺถิ "สตรี หุงอยู่" ปจฺนฺติ อิตฺถิโย "สตรีทั้งหลาย หุงอยู่" ปจฺติ กุลํ "ตระกูล หุงอยู่" ปจฺนฺติ กุลานิ "ตระกูลทั้งหลาย หุงอยู่" ตฺวํ ปจฺสิ "ท่าน หุงอยู่" ตฺมุเห ปจฺถ "ท่านทั้งหลาย หุงอยู่" อหํ ปจฺมิ "ข้าพเจ้า หุงอยู่" มยํ ปจฺม "ข้าพเจ้าทั้งหลาย หุงอยู่" ดังนี้ เป็นต้น ฯ ทุกตัวอย่างในวิภคติประเภทวุตตะนี้ ใช้ปฐมวิภคติกับคำที่ยังเป็นความหมายเดิมทั้งนั้น ฯ

การประกอบประโยคเป็นกาล [เวลา] ต่าง ๆ ปราศรัยพึงทราบตามสมควร ดังนี้

เรื่องกาลเวลา อธิบายได้ว่า

อดีตกาล กำหนดเมื่อการกระทำขาดความต่อเนื่อง[กับปัจจุบัน] อนาคต-กาล กำหนดเมื่อการกระทำยังไม่เริ่ม ส่วนการกระทำเริ่มไปแล้ว [หรือ] จบแล้ว กาลเวลาที่ใกล้กับลักษณะเช่นนั้น พึงทราบว่า เป็นปัจจุบันกาล ฯ

แต่ในที่นี้ กริยาอาชยาตประกอบเป็นลิงค์ไม่ได้ เป็นได้แต่ วจนะ เท่านั้น ฯ เมื่อใด ปัจจุบันในภาววาก เมื่อนั้น สิ่งใด ๆ ก็เป็นอันไม่ถูกกล่าวถึง [และ] ในบรรดาธาตุทั้งหลายให้ลงปัจจุบันในภาววากกับอภิมมธาตุ ฯ ตัวอย่างเช่น ภูยเต เทวทฺเตน "อันเทวทัตต์ เป็นอยู่" ฯ

เมื่อไม่ประสงค์จะกล่าวกัมมะ ให้ลงปัจจุบันในภาววากกับสกัมมธาตุได้ เช่น สูเทน ปจฺเจเต "อันพ่อครัว หุงอยู่" ฯ

ธาตุใดใด ถึงแม้จะเป็นอภิมมธาตุ ก็กลับเป็นสกัมมธาตุได้ด้วยอำนาจแห่งอุปสรรค มี "ป" เป็นต้น เช่น อนุภฺยเต กมฺมผลํ ชาเตน ชนฺตุนา "ผลแห่งกรรม อันสัตว์ ผู้เกิดแล้ว ย่อมเสวย" ฯ

คำว่า ภาวะ หมายถึง ความมี ความเป็น และความมี ความเป็น นั้น นับไม่ได้ ฉะนั้น จึงใช้แต่เอกวจนะ ปฐมบุรุษ เท่านั้น ฯ

ภาวะที่เป็นวุตตะใช้กับคำกิตก์ ปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมรู้ว่า เป็นทัฬหะ [คำนาม] เพราะฉะนั้น จึงลง "โย" วิกัตติ [พหูพจน์] เป็นต้นได้ ดังเช่นคำว่า "ปากา" เป็นต้น นั้น ฯ

อนึ่ง ในการประกอบคำกิตก์ ลงในภาวะ ท่านปรารภณาแม้กระทั่ง กัมมการก ดังเช่น โอทโน ภูตฺวา คจฺจติ "[บุคคล] ครั้นบริโภค ข้าวสุกแล้ว ย่อมไป" ฯ ด้วยเหตุที่ไวยาหารของ ของมนุษย์ เป็นไปตามกริยาหลัก [ฉะนั้น] ในการกล่าวความสามารถของกริยาหลัก อันประกอบด้วย ความสามารถของกริยารอง ท่านจึงกล่าวประโยคนี้ไว้ ดังนั้น ในประโยคที่ว่า โอทโน ปจิตฺวา ภูตฺวาเต "ข้าวสุก หุงแล้ว ย่อมบริโภค" [ประโยคสมมติ] คำว่า "โอทโน" ใช้ปฐมมาวิกัตติ ไม่ใช่ หุตฺวาวิกัตติ [เพราะกริยาหลักเป็น "เต"] ฯ ในประโยคนี้ กริยาอาชยาตเป็นกริยาหลัก เพราะ ทำให้สำเร็จเป็นประโยค กริยากิตก์เป็นกริยารอง โดยถือเป็นตัวขยายของกริยาอาชยาตนั้น [กริยาวิเศษณ์] ฯ

กัมมะ ที่เป็นวุตตะใช้กับกริยากิตก์ เช่น อนุตฺโต โอทโน "ข้าวสุก [อันบุคคล] บริโภคแล้ว" อนุตฺตา โอทนา "ข้าวสุกทั้งหลาย [อันบุคคล] บริโภคแล้ว" อนุตฺตา เวทนา "เวทนา [อันบุคคล] เสวยแล้ว" อนุตฺตาโย เวทนาโย "เวทนาทั้งหลาย [อันบุคคล] เสวยแล้ว" อนุตฺตํ กมฺมผลํ "ผลแห่งกรรม [อันบุคคล] เสวยแล้ว" อนุตฺตานิ กมฺมผลานิ "ผลแห่งกรรม ทั้งหลาย [อันบุคคล] เสวยแล้ว" ฯ

กัมมะ ที่เป็นวุตตะใช้กับศัพท์ เช่น สติโก ทาโส "ทาส อันบุคคลซื้อแล้วด้วยเงิน 100" สติกา ทาสา "ทาสทั้งหลาย อันบุคคลซื้อแล้วด้วยเงิน 100" สติกา ทาสี "ทาสี อันบุคคลซื้อแล้วด้วยเงิน 100" สติกาโย ทาสโย "ทาสีทั้งหลาย อันบุคคลซื้อแล้วด้วยเงิน 100" สติกํ ทาสกุลํ "ตระกูลแห่งทาส อันบุคคลซื้อแล้วด้วยเงิน 100" สติกานิ ทาสกุลานิ "ตระกูล แห่งทาสทั้งหลาย อันบุคคลซื้อแล้วด้วยเงิน 100" ฯ

กัมมะ ที่เป็นวุตตะใช้กับสมาส เช่น อารุพฺหฺวานโร รุกฺโข "ต้นไม้ มีวานรอันขึ้นแล้ว"²³ อารุพฺหฺวานรา รุกฺษา "ต้นไม้ทั้งหลาย มีวานรอันขึ้นแล้ว" อารุพฺหฺวานรา ลตา "เถาวัลย์ มีวานร

²³กัมมะ ที่เป็นวุดตะใช้กับสมาส ที่เป็นรูปสำเร็จแล้วอย่างนี้ ลักษณะของกัมมะไม่ปรากฏชัด อันทำให้มองไม่เห็นว่าเป็นกัมมะได้อย่างไร แต่เมื่อพิจารณาจากรูปวิเคราะห์ จะเห็นกัมมะอย่างชัดเจน ตัวอย่าง เช่น อารุพุโท วานโร ยัม รุกขัง โส อารุพฺหวานโร (รุกโข) "วานรขึ้นแล้ว สู้ต้นไม้ ไค ต้นไม้ นั้น เรียกว่า มีวานรอันขึ้นแล้ว" (โมคฺคฺลฺลฺนํปญฺจิกา 2521: 51) จะเห็นว่า กัมมะ วิเคราะห์ คือ รุกขัง เป็น อนุตตะ ส่วนกัมมะในรูปสำเร็จ คือ รุกโข เป็นวุดตะ หรือปฐมาวิภคฺติ แต่ความหมายก็ยังเป็น กัมมะ คือ เป็นต้นไม้ที่ถูกวานรมาป็นขึ้นอยู่เท่าเดิม วุดตะ ที่ใช้กับการก่อนและคำประเภทอื่น พึงเทียบได้กับคำอธิบายนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อันขึ้นแล้ว" อารุฬหวานราโย ลดาโย "เถาวัลย์ทั้งหลาย มีวานรอันขึ้นแล้ว" อารุฬหวานร
 เคหิ "เรือน มีวานรอันขึ้นแล้ว" อารุฬหวานรานิ เคหานิ "เรือนทั้งหลาย มีวานรอันขึ้นแล้ว" ฯ
 สมาสนอกเหนือไปจากนี้ ปราศรัยพยางค์นำมาประกอบเป็นตัวอย่างเพิ่มเติมได้ตามวจนะต่าง ๆ
 สมาสนที่มีคำอื่นเป็นประธาน ประกอบเอาตัวกัมมะเป็นต้น ให้เป็นวิภคติประเภทหุตตะ เป็นอันได้
 แสดงไว้แล้วตามนี้ ฯ

สมาสนั้น [พหุพหิสมาส] แบ่งเป็น 2 คือ ตักคฺณะ และอตักคฺณะ ตัว-
 อย่าง เช่น อานียติ ลมฺพกณฺโณยํ ทิฏฺฐสาคโร "[บุรุษ] ผู้มีหูยาว
 นี้ จงถูกนำมา [ตักคฺณะ] และ[บุรุษ] ผู้มีทะเลอัน[เคย]เห็นแล้วนี้ จง
 ถูกนำมา [อตักคฺณะ]" ฯ

ใน 2 ตัวอย่างนั้น ตัวอย่างว่า ลมฺพกณฺโณยํ อานียติ " บุรุษ ผู้มีหูยาว นี้ จงถูกนำ
 มา" อธิบายได้ว่า อยํ ซึ่งเป็นเนื้อความของคำอื่น ไม่อยู่ในคำสมาส ช่วยให้เข้าใจถึงคุณศัพท์
 นั้นได้ เพราะทั้ง ลมฺพ และ กณฺณ ก็เป็นคุณศัพท์ไม่แยกจาก อยํ นั้น ฯ

ตัวอย่างว่า ทิฏฺฐสาคโรยานียติ "[บุรุษ] ผู้มีทะเลอัน[เคย]เห็นแล้ว นี้ จงถูกนำมา"
 พึงทราบอธิบายในแง่ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการนำทะเลมาดังนี้ คือบุรุษซึ่งเป็นที่เข้าใจว่า มิใช่คำคุณศัพท์
 นั้นเอง ถูกนำมา มิใช่ให้นำเอาทะเลซึ่งเป็นคำคุณศัพท์มา ฯ

กัตตา ที่เป็นหุตตะ ใช้กับคำกิตฺก เช่น การโก เทวหตุโต "เทวหัตต์ ผู้กระทำ"
 การิกา อิตฺถิ "สตรี ผู้กระทำ" การิกิ กุล "ตระกูล ผู้กระทำ" ดังนี้ เป็นต้น ฯ

กัตตาที่เป็นหุตตะ ใช้กับคำตฺทิตฺ เช่น อธมฺมิโก ปุริโส "บุรุษ ผู้ประพฤติอธรรม"
 अधम्मिका อิตฺถิ "สตรี ผู้ประพฤติอธรรม" अधम्मิกิ กุล "ตระกูล ผู้ประพฤติอธรรม" ฯ
 อธรรม ก็คือ มิใช่ธรรม ฯ หมายถึง บุคคลปฏิบัติธรรมแล้วมาประพฤติอธรรมอื่น ๆ มีปาณาติ-
 ฆาต เป็นต้น ในลักษณะนี้ น อักษร ใช้ในความหมายละเว้นจากธรรมนั้น ๆ การสละ ละ เว้น
 สิ่งไม่ควรเว้นโดยไตร่ตรองก่อน เรียกว่า ปริยฺหาสะ ฯ แต่การไม่พิจารณาความหมายอื่นแล้วปฏิบัติ
 เนื้อความทั้งหมด เรียกว่า ปลฺชชปฏิเสธ หมายความว่า การได้พบสิ่งที่ควรปฏิบัติแล้วไม่พิจารณา
 เรื่องนั้น ปฏิเสธทันที เรียกว่าเป็น ปลฺชชปฏิเสธ ฯ

ปลฺชชปฏิเสธ ก็คือ การปฏิเสธเนื้อความทั้งหมด ส่วนความประพฤติ

ในเรื่องอื่น นอกเหนือจากเรื่องฝ่ายธรรม ฟังทราบว่าเป็นปริยทาสะ ฯ

คำว่า อธมมิโก จึงหมายถึง "ประพตคือธรรม" ฯ

กัตตาที่เป็นวุตตะใช้กับคำสมาส เช่น ชิตินุทริโย ภิกขุ "ภิกษุ ผู้มีอินทรีย์อันชนะแล้ว" ชิตินุทริยา ภิกขุณี "ภิกษุณี ผู้มีอินทรีย์อันชนะแล้ว" ชิตินุทริยํ สาธุกุลํ "ตระกูลของคนดี มีอินทรีย์อันชนะแล้ว" เป็นต้น ฯ

[147]

[5.2 วุตตกัมมกัตตา]

เมื่อประสงค์จะกล่าวตัวกัมมะเป็นตัวกัตตาก็ได้ เพราะทำให้สำเร็จได้
ไม่ยาก วิธีนี้เรียกว่า กัมมกัตตา²⁴ ฯ

ตัวอย่างเช่น ภิชุชเต กุสุโล สยเมว "ฉางข้าว ย่อมพึง เอง" ดังนี้ เป็นต้น ฯ
ในที่นี้ ถือว่า คำที่ยกมาสำเร็จเป็นประโยคได้ คำว่า ภิชุชเต ลงปัจจัยในกัมมะ [คือ เต วิภคติ
ท่านเรียกว่า ปัจจัยในคัมภีร์นี้] คำทุกคำที่สำเร็จรูปแล้วประกอบเป็นประโยค ความสัมพันธ์กับคำ
อื่นจะกำหนดแน่นอนไม่ได้ [แต่] การที่ตัวกัมมะใช้เป็นตัวกัตตา รู้ได้ เพราะมาสัมพันธ์กับศัพท์ว่า
สยํ [เอง, ตนเอง] เพราะฉะนั้น กุสุโล จึงเป็นกัมมกัตตาประเภทวุตตะ ฯ แต่เมื่อประสงค์จะ
กล่าวเป็นกัตตา ก็ลงปัจจัยที่เป็นกัตตา [คือ ติ วิภคติ] ได้ เช่น ภินุหติ กุสุโล สยเมว "ฉางข้าว
ย่อมพึงทะเลาย เอง" ฯ เมื่อไม่ประสงค์จะกล่าวถึงกัมมะ ก็ลงปัจจัยในภาวะเป็น ภิชุชเต กุสุเลน
สยเมว "อันฉางข้าว ย่อมพึงทะเลาย เอง" ดังนี้ เป็นต้น ฯ ส่วนกัมมกัตตาที่ใช้กับคำกิตก์ก็ดำเนิน
ไปตามลักษณะนี้ ฯ

[149]

[5.3 วุตตकरणะ]

करणะที่เป็นวุตตะใช้กับคำกิตก์ เช่น สินานีโย อาโป "น้ำ สำหรับใช้อาบ" สินานียา
มตฺติกา "ดินเหนียว สำหรับใช้ยา [ทา]" สินานียํ จุลฺมํ "ผงแป้ง สำหรับใช้ทา"

²⁴ ประโยคที่ท่านหมายถึง เทียบได้กับประโยคที่มีรูปเป็น Active แต่ความหมายเป็น Passive ในภาษาอังกฤษ เช่น Our products sell well. (สินค้าของเราขายดี)

ใช้กับคำสมาส เช่น ฉินฺนรุโกช ผรสุ "ชวาน มีตันไม้ันตัดแล้ว" ฉินฺนรุชา วาสี "มีด มีตันไม้ันตัดแล้ว" ฉินฺนรุขุ นิชาทน์ "เสียม มีตันไม้ันตัดแล้ว" ฯ

[149]

[5.4 วุตตสัมปทานะ]

สัมปทานะที่เป็นวุตตะใช้กับคำกิตก์ เช่น ทานีโย ภิกขุ "ภิกษุ มีทานเป็นที่มอบถวาย" ทานียา ภิกขุณี "ภิกษุณี มีทานเป็นที่มอบถวาย" ทานีโย กุล "ตระกูล มีทรัพย์เป็นที่มอบให้" ฯ

ใช้กับคำสมาส เช่น ทินฺนโกชโน ภิกขุ "ภิกษุ มีโกชนะอันบุคคลถวายแล้ว" ทินฺนโกชนา ภิกขุณี "ภิกษุณี มีโกชนะอันบุคคลถวายแล้ว" ทินฺนโกชนํ กุล "ตระกูล มีโกชนะอันบุคคลให้แล้ว" ฯ

[149]

[5.5 วุตตาวธ]

อวธที่เป็นวุตตะใช้กับคำกิตก์ เช่น ภีโม ยกุช "ยักษ อันเป็นแดนกลัว" ภีมา ยกุชนี "ยักษณี อันเป็นแดนกลัว" ภีมํ ยกุชกุล "ตระกูลยักษ อันเป็นแดนกลัว"

ใช้กับคำสมาส เช่น อปคตกาฬโก ปโฏ "เสื้อผ้า มีกระดกไปปราศแล้ว" อปคตกาฬิกา ภิตติ "ผ้าเรือน มีกระดกไปปราศแล้ว" อปคตกาฬกํ วตุถิ "ผ้า มีกระดกไปปราศแล้ว" ฯ

[150]

[5.6 วุตตาธาระ]

อาธาระเป็นวุตตะใช้กับคำกิตก์ เช่น ยาโต คาโม "บ้าน เป็นที่อันบุคคลไปแล้ว" ยาตา นที "แม่น้ำ เป็นที่อันบุคคลไปแล้ว" ยาคํ ฐานํ "ที่ เป็นที่อันบุคคลไปแล้ว" ฯ

ใช้กับคำศัพท์ิต เช่น รุกขวา เทโส "ประเทศ มีต้นไม้" รุกขวตี ภูมิ "แผ่นดิน มีต้นไม้" รุกขวนต์ ฐานํ "ที่มีต้นไม้" ฯ

ใช้กับคำสมาส เช่น พหุมาตงฺโก คาโม "บ้าน มีข้างพलयมาก" พหุมาตงฺกา วนราชิ "ราวป่า มีข้างพलयมาก" พหุมาตงฺกํ วนํ "ป่า มีข้างพलयมาก"

[150]

[5.7 วุตตสัมพันธะ]

สัมพันธะที่เป็นวุตตะใช้กับคำศัพท์ิต เช่น โคมา เทวทฺโต "เทวทัตต์ มีโค" โคมวตี วนิตา "สตรี มีโค" โคมนฺตํ กุล "ตระกูล มีโค" ฯ

ใช้กับคำสมาส เช่น อุบทโส บุรีโส "บุรุษ มีจำนวน 10 อันไกลเข้าไปแล้ว [คือ 9 หรือ 11]" อุบทสา อิตถิ "สตรี มีจำนวน 10 อันไกลเข้าไปแล้ว" อุบทสึ กุล "ตระกูล มีจำนวน 10 อันไกลเข้าไปแล้ว" ฯ

คำศัพท์ิต โดยมากปรากฏในที่อื่น [ทั่วไป] นอกจากกรรม และอวชิ
แต่คำสมาสใช้ในหลักวากยสัมพันธ์ได้ทุกแห่ง ฯ

[151]

[ประโยคเหตุกัตตวาจก, เหตุกัมมวาจก]

ในประโยคที่มีตัวกัตตมากกว่า 1 ตัว [ประโยคเหตุ] บัจฉัย[ที่ลิงก์กับกริยา
กริยา] ย่อมบ่งถึงกัตตาที่เป็นประธาน [และ]บโยชกัตตา²⁵ [ผู้สั่ง] ถ้า
ไม่ประกอบด้วยบโยชกะตัวอื่น ฟังทราบว่าเป็นกัตตาที่เป็นประธาน ฯ

ตัวอย่างเช่น ปาจยตุโยหนิ เทวหตุเตน ยญฺญหตุโต "ยญฺญหตุตฺตํ ใ้ให้เทวหตุตฺตํ หุงอยู่
ซึ่งข้าวสุก" ฯ แต่เมื่อใ้บโยชกัตตา ประกอบด้วยผู้สั่งเหนือขึ้นไป ฯ เมื่อนั้นก็ถึง นิ บัจฉัย²⁶
ประกอบที่สุดธาตุเป็น ฌย เช่นเคิม เช่น ปาจยตุโยหนิ เทวหตุเตน ยญฺญหตุเตน วิณฺหุมิตฺโต
"วิณฺหุมิตตะ ใ้ให้ยญฺญหตุตฺตํ ไปใ้ให้เทวหตุตฺตํ หุง ซึ่งข้าวสุก" ฯ

ในบรรดาธาตุที่มีกัมมะได้หลายตัว กัมมะของ ทหิ ธาตุ เป็นต้น เรียกว่า
เป็นกัมมะที่ไม่เป็นตัวหลัก กัมมะของ นิ ธาตุ เป็นต้น เรียกว่า กัมมะที่
เป็นตัวหลัก เมื่อลง นิ บัจฉัย ก็เรียกว่า บโยชชกัมมะ [คล้ายการิตกัมมะ]
บ้าง เรียกเป็นกัมมะนอกจากนี้บ้าง ฯ

²⁵บโยชกะ "ผู้สั่ง หรือ ผู้ใ้ให้ทำ" บโยชชะ "ผู้รับคำสั่ง หรือ ถูกใ้ให้ทำ" เป็นคำ
คู่ที่ท่านใ้ช้อธิบายประโยคเหตุ และคำว่าประโยคเหตุนี้ หมายถึง ประโยคเหตุกัตตา (Causal
Active) ก็ได้ ประโยคเหตุกัมมะ (Causal Passive) ก็ได้ ตามลักษณะประโยค

²⁶ในไวยากรณ์สายโมคคัลลภาวะ ท่านเรียกบัจฉัยในประโยคเหตุว่า นิ ฌย

ข้อกำหนดในเรื่องปโยชชนะนี้ นำมาใช้ได้ในธาตุที่มีเนื้อความว่า ไป
เป็นต้น แต่ปโยชชนะประกอบเป็นตัวกัมมะ พึงทราบตามความสามารถ ฯ

บรรดาธาตุเหล่านั้น กัมมะประเภทหุตตะของ ทูติ ธาตุ เป็นต้น ซึ่งถือว่าไม่เป็นตัวหลัก
มีตัวอย่างเช่น พุทธเต ปโย โค โคपालเกน "วั อ้นนายโคบาล รัตอยู่ ชึ่งน้านม" ยาจีเยเต
โคมา คาวุ ทูเวเชน "ผู้มีวั อ้นพราหมณ์ ขออยู่ ชึ่งวั" อวรุณียเต วชิ โค โคपालเกน
"วั อ้นนายโคบาล กั้นอยู่ ชึ่งคอก" บุจฉียเต มาณวโก มคัค บถิเกน "มาณพ อ้นคนเดินทาง
ถามอยู่ ชึ่งหนทาง" ภิกขียเต โคมา คาวุ ทูเวเชน "ผู้มีวั อ้นพราหมณ์ ขออยู่ ชึ่งวั"
รุกโซ อวจีเยเต ผลานิ โลเกน "ต้นไม้ อ้นชาวโลก เก็บอยู่ ชึ่งผลไม้ทั้งหลาย" พุริเยเต
สิสุโส ธมมมุปชฎาเยน "ศิษย์ อ้นอุปัชฌาย์ กล่าวสอนอยู่ ชึ่งธรรม" สิสุโส ธมมมนุสาสิเยเต
คุรุณา "ศิษย์ อ้นครู ตามสอนอยู่ ชึ่งธรรม" วั เป็นต้น ที่เป็นต้นเหตุแห่งน้านม ที่ใช้ในตัวอย่าง
นั้น จัดว่าเป็นกัมมะที่ไม่เป็นตัวหลัก [แต่]เป็นหุตตะ ฯ

กัมมะที่เป็นหุตตะของ นี้ ธาตุ เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นตัวหลัก มีตัวอย่างดังนี้ คือ นียเต
ภาโร คามิ เทวทตฺเตน "ภาระ อ้นเทวทัตต์ นำไปอยู่ สู่บ้าน" วุทธเต ภาโร คามิ
อคคิตตฺเตน "ภาระ อ้นอคคิตต์ นำไปอยู่ สู่บ้าน" หริเยเต ภาโร คามิ ยญฺญทตฺเตน "ภาระ
อ้นยญฺญทัตต์ นำไปอยู่ สู่บ้าน" ในตัวอย่างเหล่านี้ ภาระที่ถูกนำไปจัดเป็นกัมมะที่เป็นตัวหลัก [และ]
เป็นหุตตะ ฯ

พึงทราบการรวบรวมธาตุ 2 กลุ่ม ในคำประพันธ์นี้ คือ

กลุ่ม ทูติ ธาตุ มี ทูติ "รัตนม" ยาจิ "ขอ" รุติ "ปิดกัน" บุจฉิ
"ถาม" ภิกขิ "ขอ" จิ "ก่อ สั้งสม" พุรุ "กล่าว" และ สาสิ
"สั่งสอน" ส่วนกลุ่ม นี้ ธาตุ มี นี้, วท, หร, "นำไป" [ความ
หมายเดียวกัน] ฯ

เมื่อลง ติ ปัจจัย กับธาตุที่มีเนื้อความว่า ไป เป็นต้น ตัวกัมมะที่เป็นหุตตะย่อมมีลักษณะ
เป็นปโยชชนะบ้าง เป็นอย่างอื่นนอกจากนี้บ้าง เช่น คามิเยเต มาณวโก คามิ เทวทตฺเตน คาโม
มาณวกมิตติ วา "มาณพ อ้นเทวทัตต์ ย่อมยังให้ไปสู่บ้าน หรือ บ้าน อ้นเทวทัตต์ ยังมาณพ ให้ไปอยู่" ฯ
โพธิเยเต มาณวโก ธมฺมิ คุรุณา, ธมฺโม มาณวกมิตติ วา "มาณพ อ้นครู ยังให้รู้อยู่ ชึ่งธรรม

หรือ ธรรม อันครุ ยังมาณฑ ให้รู้อยู่" ฯ โอทน์ โภชียเต มาณวโก เทวทศเตน, โอทโน มาณวโกติ วา "มาณฑ อันเทวหัตต์ ให้บริโภคอยู่ ซึ่งข้าวสุก หรือ ข้าวสุก อันเทวหัตต์ ยังมาณฑ ให้บริโภคอยู่" ฯ อชฎาปิยเต มาณวโก เวหิ์ ครุณา, เวโท มาณวโกติ วา "มาณฑ อันครุ ให้ห้องอยู่ ซึ่งพระเวท หรือ พระเวท อันครุ ยังมาณฑ ให้ห้องอยู่" ฯ อาสียเต เทวทศโต ยญญุทศเตน "เทวหัตต์ อันยญญุหัตต์ ให้เข้าไปใกล้" ฯ อญญู อญญูลิ ภชชุปิยเต เทว- ทศเตน, อญญูลิ อญญูมิติ วา "ผู้อื่น อันเทวหัตต์ ให้หุงอยู่ ซึ่งข้าวสาร หรือ ข้าวสาร อัน เทวหัตต์ ยังผู้อื่น ให้หุงอยู่" ฯ อญญู อญญูลิ โภฏฐาปิยเต เทวทศเตน, อญญูลิ อญญูมิติ วา "ผู้อื่น อันเทวหัตต์ ให้ตำอยู่ ซึ่งข้าวสาร หรือ ข้าวสาร อันเทวหัตต์ ยังผู้อื่น ให้ตำอยู่" ฯ

ในตัวอย่างที่ยกมานั้น โดยเหตุที่ผู้สั่ง เช่น เทวหัตต์ สัมพันธ์กับกริยาเหตุกัมมะ ผู้รับคำสั่ง เช่น มาณฑ จะเป็นกัตตาของธาตุที่มีเนื้อความว่า ไป เป็นต้นหรือไม่ กัตตานั้น ถูกใช้ให้ทำตาม ความหมายของธาตุว่า ไป เป็นต้น ไม่เป็นกัมมะหรืออย่างไร หรือเป็นอย่างอื่น [?] ดังนั้น ผู้- รับคำสั่งอย่างเช่น มาณฑ เป็นต้น จึงยอมเป็นกัมมะ ตามความสามารถที่ไม่มีลักษณะเป็นอย่างอื่น จากข้อสังเกตนี้เอง ในฝ่ายอนุตตะจึงลงยุติวิภคิตตามสูตรว่า "คติโพธาหารสทเหตุถากมมุชชาทีนั บโยชเช" "ธาตุที่มีความหมายว่า ไป, ฐั, กิน, ออกเสียง, ธาตุที่ไม่มีกรรม [บางตัว] และธาตุ ที่มีความหมายว่า หุง [ตัว] เป็นต้น ในประโยคเหตุกัตตวาจก ผู้รับคำสั่ง[ต้องประกอบเป็นเหตุยา- วิภคิต]" ส่วนคำอธิบายนอกเหนือไปจากนี้ มีดังต่อไปนี้ ฯ

ทำไมจึงกล่าวว่า ธาตุที่มีความหมายว่า ไป เป็นต้น เหล่านี้ ต้องประกอบให้ผู้รับคำสั่ง เป็นเหตุยาวิภคิต ? โปรดดูตัวอย่างต่อไปนี้ [ซึ่งผู้รับคำสั่งไม่ใช่เหตุยาวิภคิต] ปาเจติ โอทน์ เทวทศเตน ยญญุทศโต "ยญญุหัตต์ ยังเทวหัตต์ ให้หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก" ดังนั้น เมื่อโดยยญญุหัตต์ใช้ให้ เทวหัตต์ไป แล้วมีคนอื่นใช้ยญญุหัตต์นั้นต่ออีก เมื่อนั้นรูปประโยคก็ควรเป็น คมยติ เทวทศตุติ ยญญู- ทศเตน วิญญูมิติ "วิญญูมิตตะ สังยญญุหัตต์ ให้ไปใช้เทวหัตต์ ให้ไป" การไปของกริยา คมยติ จึงมีความหมายว่า "ใช้" และความหมายว่า "ไป" โดยเฉพาะ ฯ แต่ในรูปกัมมะ [เหตุกัมมวาจก] รูปประโยคเป็น คามิ์ คมียเต เทวทศโต ยญญุทศเตน วิญญูมิตตะ "เทวหัตต์ อันวิญญูมิตตะ ยังยญญุหัตตะ ยังให้ไป สู่บ้าน" ดังนี้ เป็นต้น ฯ

สูตรว่า "หราชินี วา" คือ เมื่อ หร ธาตุ เป็นต้น สร้างเป็นประโยคเหตุกัมมวาจก บโยชชกัตตา ต้องประกอบเป็นเหตุยาวิภคิต หรือคติยาวิภคิต เช่น หารียติ ภาริ์ เทวทศโต

ยัญญุทเหตุ, ภาโร เทวทเหตุมิตติ วา "เทวหัตต์ อันยัญญุทหัตต์ ยังให้นำไปอยู่ ซึ่งภาวะ หรือ ภาวะ อันยัญญุทหัตต์ ยังเทวหัตต์ ให้นำไปอยู่" แต่ในประโยคที่ผู้รับคำสั่งไม่เป็นทุตติยาวิภคติ [เป็น ตติยาวิภคติ] ก็เป็นได้ เช่น หารียติ ภาโร เทวทเหตุ เณย ยัญญุทเหตุเนว "ภาวะ อันยัญญุทหัตต์ ยังเทวหัตต์ ให้นำไปอยู่" ฯ

กร "ท่า", ทิส "เห็น" และ อภิ + วท "กราบไหว้" เมื่อประกอบเป็นประโยคเหตุ พึงดำเนินคำอธิบายและตัวอย่างไปตามสมควรเช่นเดียวกันนี้ ฯ

บโยชชกัตตาในประโยคที่ใช้ ขาท ธาคู เป็นต้น ท่านปฏิเสธทุตติยาวิภคติไว้โดยสูตรว่า "น ขาทาทิน" "ประโยคที่ใช้ ขาท ธาคู เป็นต้น [บโยชชกัตตา] ไม่ลงทุตติยาวิภคติ [ลงตติยาวิภคติ]" เช่น ขาทยติ เทวทเหตุ "ยัญญุทหัตต์" ยังเทวหัตต์ ให่กิน" อาทยติ เทวทเหตุ "ยัญญุทหัตต์" ยังเทวหัตต์ ให่ถือเอา" อวทพายติ เทวทเหตุ "ยัญญุทหัตต์" ยังเทวหัตต์ ให่ร้องเรียก" สททพายติ เทวทเหตุ "ยัญญุทหัตต์" ยังเทวหัตต์ ให่ส่งเสียง" กนทพายติ เทวทเหตุ "ยัญญุทหัตต์" ยังเทวหัตต์ ให่ร้องคร่ำครวญ" นายยติ เทวทเหตุ เณยญุทเหตุโต "ยัญญุทหัตต์" ยังเทวหัตต์ ให้นำไป" คณสูตร [สูตรร่วมกับสูตรอื่น] ว่า "วหิสฺसानินฺนุเก" "เมื่อไม่มีผู้คอยบังคับควบคุม วท ธาคู [ใช้ในประโยคเหตุกัตตุวาจก บโยชชกัตตาเป็นตติยาวิภคติ]" เช่น วาทยติ ภาริ เทวทเหตุ เณยญุทเหตุโต "ยัญญุทหัตต์" ยังเทวหัตต์ ให้นำไปอยู่ ซึ่งภาวะ" และคณสูตร [สูตรร่วมกับสูตรข้างต้นนั้น] ว่า "ภกฺขิสฺสาหิสาย" "เมื่อไม่มีการเบียดเบียน ภิกฺขิ ธาคู [ใช้ในประโยคเหตุกัตตุวาจก บโยชชกัตตาเป็นตติยาวิภคติ]" มีอุทาหรณ์ว่า ภกฺขยติ โมทเก เทวทเหตุ เณยญุทเหตุโต "ยัญญุทหัตต์" ยังเทวหัตต์ ให่กิน ซึ่งขนมต้มทั้งหลาย" ฯ แต่ในเรื่องที่มีผู้คอยควบคุม บโยชชกัตตา เป็นตติยาวิภคติ มีอุทาหรณ์ว่า วาทยติ ภาริ พลิตฺทเท สารถิ "นายสารถิ" ยังวัวตัวผู้ทั้งหลาย ให้นำไปอยู่ ซึ่งภาวะ" ฯ ส่วนในการเบียดเบียน บโยชชกัตตาเป็นตติยาวิภคติ มีอุทาหรณ์ว่า ภกฺขยติ พลิตฺทเท สสฺส "นายสารถิ" ยังวัวตัวผู้ทั้งหลาย ให่กินอยู่ ซึ่งข้าวกล้า" โดยมีอธิบายเพิ่มเติมว่า วัวนั้นถูกบีบบังคับให่กินข้าวกล้า ฯ

ทุตติยาวิภคติใช้กับบโยชชกัตตาตัวใด ๆ ควรลงปัจจัยที่ใช้ในกัมมะให้

ตรงบโยชชกัตตาตัวนั้น ๆ ด้วย ฯ

[161]

[สรุปเรื่องวุดตะ]

ได้กล่าวไว้แล้วตั้งแต่เรื่องกริยาอาชยาตว่า โอทโน บัจเต²⁷ "ข้าวสุก [อันพ้อคร้ว] หุงอยู่" ดังนี้เป็นต้น มีใช่หรือ ? เพราะเหตุไรทุกแห่งจึงมีแต่ปฐมาวักตติที่เป็นวุดตะ ทุตติยาวิกตติ เป็นต้น ไม่เป็นวุดตะเลย ? ขอเฉลยดังนี้ ๗ เนื้อความของค่านาม 5 ประการ คือ 1. ความหมายในตัวเอง อันมีลักษณะเป็น ชาติ คุณะ และกริยา 2. ทัพพะที่เป็นต้นนิสสยะ 3. ลิงค์ มีอติลึงค์ เป็นต้น 4. วจนะ มีเอกวจนะ เป็นต้น 5. การกทั้ง 6 มีกัมมการก เป็นต้น แต่วิกตติทั้งหลาย เช่น บัจจยของอติลึงค์ เป็นเพียงช่วยชี้รูปคำโดยช่วยบอกรูปที่แตกต่างได้ ๗ ด้วยเหตุนี้เอง ท่านจึงกล่าวว่า

คำหนึ่ง ๗ บอกถึงความหมายในตัวเอง แล้วยังบอกถึงความหมายของ
คำที่เป็นทัพพะ บอกลิงค์ ซึ่งเป็นที่รวมกลุ่มคำ บอกวจนะ และบอกการก
มีกัมมการก เป็นต้น ๗

เพราะฉะนั้น กัมมการก เป็นต้น ได้กล่าวถึงไว้ตั้งแต่เรื่องกริยาอาชยาต ในที่ใดคำว่า ข้าวสุก เป็นต้น ในที่นั้นเป็นไปในความหมายธรรมตา ไม่เกินไปกว่าค่านาม 5 ประการ [ข้อ 2] กล่าวคือ ความหมายของคำ เหตุนี้ จึงเป็นปฐมาวักตติเท่านั้น ไม่ได้ประกอบเป็นวิกตติอื่น มีทุตติยาวิกตติ เป็นต้น จึงไม่มีคำอธิบายเรื่องนั้นในเนื้อความที่เป็นกัมมะเป็นต้นเลย ๗ ในข้อนี้ อาจมีคำถามแย้งว่า ถ้าเช่นนั้นเนื้อความที่เป็นกัมมะเป็นต้น อันเป็นวุดตะก็ไม่ใช่ความหมายของคำ เพราะฉะนั้น ก็ไม่เป็นการก เพราะคำทั้งหลายมี ข้าวสุก เป็นต้น ไม่เป็นไปในเนื้อความมีกัมมะเป็นต้น ใช่ไหม ? เฉลยว่า ไม่ควรเข้าใจอย่างนั้น เพราะเนื้อความมีกัมมะเป็นต้น อันเป็นวุดตะ เป็นเรื่องของปฐมาวักตติเท่านั้น ย่อมสำเร็จได้เพราะปฐมาวักตตินั้น กำหนดเนื้อความที่กล่าวไปตามธรรมตา เหตุนี้เอง จึงกล่าวว่า กุมมาทิตี อวิสิฏฺฐโร อตุโธ อตุณมตุตติ "เนื้อความ ที่ไม่ทำให้แตกต่างไป ตามตัวกัมมะเป็นต้น จัดเป็นเนื้อความธรรมตา" ๗ อาศัยเหตุเพียงเท่านี้ จึงได้กล่าวไว้ว่า "ไม่มีคำอธิบายเรื่องนั้น ในเนื้อความที่เป็นกัมมะเป็นต้นเลย" ฉะนั้น การสละสภาวะ [คือไม่เป็นการก] ของเนื้อความที่เป็นการกก็ดี การเปลี่ยนรูปเป็นความหมายอื่น [เป็นการกอื่น] ก็ดี จึงไม่มีด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ๗ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของเรื่อง ก็จะมีการเกี่ยวข้อง

แต่เพียงวณะเท่านั้น ดังนั้น การรณันจึงเป็นวุดตะบ้าง เป็นอนุดตะบ้าง การกล่าวถึงการกมิกัมมการกเป็นต้นว่า เป็นวุดตะ อนุดตะ จะเป็นอย่างอื่นไปได้อย่างไร พึงเข้าใจตามนี้ ๆ ทุดิยา-วิกัตติเป็นต้น ไม่เป็นปฐมาวิกัตติในสภาพเนือความธรรมดา มีสาเหตุดังนี้ คือ:-

ทุดิยาวิกัตติเป็นต้น ย่อมแสดงถึงตัวกัมมะและตัวกัตตาเป็นต้น ได้เด่นชัด ส่วน ปฐมาวิกัตตินี้ไม่เป็นความหมายที่เด่นชัด เป็นความหมายธรรมดา²⁸ ๆ

ในคำว่า เป็นความหมายธรรมดา ไม่พิเศษ นี้ มีอธิบายว่า รู้ความหมายได้ด้วยวิกัตติรูปต่าง ๆ ก็หามิได้ คือรู้ได้ด้วยรูปปกติ [รูปเดิมของคำนั้น ๆ] ๆ คำว่า อตุถมตุตฺ หมายถึงความหมายนั้น เป็นมัตตะ คือเป็นสามัญ ของการกทั้งหลายมีกัมมการกเป็นต้น ๆ จริงอย่างนั้น ความหมายนั้น ไม่พิเศษ ไม่ยิ่งใหญ่ไปกว่าการกมิกัมมการกเป็นต้น บอกถึงความหมายในตัวเอง ทัพพะ ลิงค์ วณะ ได้ กำหนดรู้ได้ด้วยวิกัตติต่าง ๆ ก็หามิได้ แต่รู้ได้ด้วยรูปปกติ [และ]แตกต่างออกไป เมื่อความหมายของกัมมการกเป็นต้น เป็นวุดตะ ตามคำที่ลงปัจจัยและคำสมาส ทั้งความหมายนั้น เป็นความหมายธรรมดาของกัมมการกเป็นต้น ฉะนั้นจึงเรียกว่า อตุถมตุตฺ ๆ แต่คำใดท่านแยกไว้ต่างหากจากคำอื่น เป็นคำบอกปริมาณ เช่น ขาริ อาพุททะ โทณะ²⁹ แม้คำนั้น ก็สงเคราะห์

²⁸ ดูคำอธิบายและตัวอย่างที่เชิงอรรถหน้า 178.

²⁹ ings 3 คำเป็นชื่อมาตราดวง ลำดับมาตราเป็นดังนี้:-

4	พายมื่อ	เป็น	1	ปตุถ
4	ปตุถ	"	1	อาพุทท
4	อาพุทท	"	1	โทณ
4	โทณ	"	1	มานิกา
4	มานิกา	"	1	ขาริ
20	ขาริ	"	1	วาท (= เกวียน)

เข้าเป็นความหมายธรรมดาด้วย ขอสรุปเป็นคำประพันธ์ไว้ดังนี้:-

ความหมายในตัวเอง ทัพพะ ลิงค์ สังขยา และคำบอกปริมาณ ได้แสดง
ไว้แล้วว่า เป็นความหมายธรรมดา คำว่า มตุต ให้แปลว่า ธรรมดา ฯ

[167]

[นิคมคคาถา: คำลงท้าย]

ครูทั้งหลายเหล่าใด ซึ่งข้าพเจ้าได้มาด้วยวิธีกวนทองทะเลแห่งคัมภีร์
อันหาที่สุดมิได้ โดยใช้ความรู้อันประเสริฐ มั่นคงแน่นอนหา ประหนึ่ง
ภูเขา มาเป็นเครื่องกวน ครูทั้งหลายเหล่าใด ที่ปราษฎ์รู้จักกันว่า
เป็นสภาวะ [สิ่งที่ผูกขึ้นเมื่อได้กวนทองทะเลคัมภีร์แล้ว] ท่านเป็นผู้มี
ความสุข และทำให้ผู้อื่นมีความสุข ครูทั้งหลายทุกทุกท่าน ของข้าพเจ้า
เหล่านั้น ย่อมเจริญด้วยคุณความดีทั้งหลาย ฯ

ชื่อเสียงอันเป็นคุณลักษณะที่ดีของพระมุนีใด แม้ไปแล้วทุกแห่งหน พระมุนี
นั้น คือ พระโมคคัลลายนะ เป็นผู้มั่งมีปัญญา มาก ย่อมประสบชัยชนะในคัม-
ภีร์นี้ ฯ

ศิษย์ กล่าวว่:-

พระเถระองค์ใดเล่า ผู้มีความปรารถนาน้อยอย่างยิ่ง มีความสันโดษ
แสวงหาแต่ความสงบ มีความประพฤติสะอาด และซัดเกล้ากิเลส อยู่
ป่าเสมอ ฯ

ท่านช่วยให้พระศาสนารุ่งเรือง เข้าถึงความเป็นครู มีความสำรวมเป็น
เยี่ยม จำพรรษาอยู่ที่ภูเขาอุทุมพร ฯ

ท่านมีชื่อว่า "เมธังกร" เป็นผู้มีความเพียรเป็นทรัพย์ มีขุมทรัพย์ คือ
ความกรุณา และปัญญามั่นคง เป็นที่บูชาของสาธุชน ฯ

[ส่วน]พระมหาเถระองค์ใด ครั้นได้อาศัย พระเมธังเถระรูปนั้น ซึ่ง
เป็นทั้งกัลยาณมิตร และเป็นทั้งศิษย์ของตนมาร่วมเป็นเพื่อน [แต่ง, ชำระ
หนังสือ] จึงได้พากเพียรพยายาม เพื่อชำระพระศาสนาขององค์พระศาสดา

ให้หมดจด ฯ

[และ] พระมหาเถระองค์ใด แต่งคัมภีร์สุสัททสัทธิต อันเป็นคัมภีร์วินิจฉัย
 ประโยค อันเป็นที่สรรเสริญของนักปราชญ์ ทั้งยังแต่งคัมภีร์สุโพธาลังการ
 และคัมภีร์วุดโตทัย ให้สำเร็จจบบริบูรณ์ ฯ

พระมหาเถระรูปนั้นชื่อว่า "พระสังฆรักขิต" เป็นผู้มปัญญา มีคุณเป็นอเนก-
 ประการ มีความปรารถนาน้อยเป็นต้น ฯ

ท่านผู้ทำให้พระศาสนารุ่งเรืองนั้น ยังได้รจนานุททลิกขากฎีกา และคัมภีร์
 สัมพันธจินตา จนสำเร็จบริบูรณ์อีกด้วย ฯ

ด้วยบุญที่ข้าพเจ้าสั่งสมไว้ จากการแต่งคัมภีร์ ขอให้พระสังฆธรรมของพระ
 โลกนาถ จงดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ ช่วยเหลือสำเร็จประโยชน์ คือสรรพสัตว์
 ได้บรรลุดังพระนิพพาน โดยทั่วกัน ฯ

คัมภีร์สัมพันธจินตาซึ่งพระสังฆรักขิตมหาสามิเถระ ผู้ประเสริฐได้รจนามาไว้จบแล้ว แต่เพียงเท่านั้น ฯ

ศูนย์วิทยพัทธยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย